

Τμήμα Οικονομικών
Επιστημών

**MSc law &
economics**

DEPARTMENT of ECONOMICS,
UNIVERSITY of MACEDONIA
and SCHOOL of LAW,
ARISTOTLE UNIVERSITY of THESSALONIKI

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
Νομική Σχολή

ΔΙΪΔΡΥΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ

Διπλωματική Εργασία

**ΠΩΛΗΣΗ ΜΕ ΕΙΚΟΝΙΚΟ ΤΙΜΗΜΑ: ΜΙΑ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΥΠΟ ΤΟ ΦΩΣ ΤΗΣ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΑΝΑΛΥΣΗΣ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ**

ΙΩΑΝΝΗ ΡΗΓΑ
(mle 21033)

Επιβλέπουσα: Ασπασία Τσαούση, Καθηγήτρια Νομικής Σχολής ΑΠΘ

Υποβλήθηκε ως απαιτούμενο για την απόκτηση του Μεταπτυχιακού Διπλώματος
Ειδίκευσης Δίκαιο και Οικονομικά

Ιανουάριος 2024

Περιεχόμενα

Εισαγωγή	4
ΜΕΡΟΣ 1^ο	5
Η οικονομική και η νομική επιστήμη	5
1.1. Εισαγωγικά	5
1.2. Νομική επιστήμη	5
1.3. Οικονομική επιστήμη.....	7
1.4. Μικροοικονομία	8
1.4.1. Η υπόθεση της σπάνης των πόρων και η επιλογή μεταξύ των εναλλακτικών επιλογών 9	
1.4.2. Ορθολογική συμπεριφορά.....	10
1.4.3. Περιορισμένη ορθολογικότητα.....	12
1.5. Οικονομικά της ευημερίας	15
1.5.1. Το κριτήριο αποτελεσματικότητας κατά Pareto	16
1.5.2. Κριτήριο αποτελεσματικότητας Kaldor-Hicks	18
1.5.3. Κριτήριο αποτελεσματικότητας Marshall-Posner	19
ΜΕΡΟΣ 2^ο	20
Η οικονομική ανάλυση του δικαίου	20
2.1. Εισαγωγικά: Ιστορική αναδρομή της οικονομικής ανάλυσης του δικαίου.....	20
2.1.1. Η οικονομική ανάλυση του δικαίου	21
2.1.2. Οι διακρίσεις της οικονομικής ανάλυσης του δικαίου	22
2.2. Το θεώρημα του Coase	24
2.2.1. Παράδειγμα πρώτο.....	25
2.2.2. Παράδειγμα δεύτερο.....	26
2.2.3. Θετική εκδοχή θεωρήματος του Coase	27
2.3.4. Τα συναλλακτικά έξοδα	29
2.3.5. Η κανονιστική εκδοχή του θεωρήματος του Coase.....	29
2.4. Η σκέψη του Richard Posner.....	30
2.5. Η οικονομική λειτουργία μιας σύμβασης	30
2.5.1. Η τέλεια σύμβαση	31
2.5.2. Οικονομική ανάλυση σύμβασης	32
2.6. Η συμβολή της ΟΑΔ στο δίκαιο των συμβάσεων: Η αποτελεσματική αθέτηση της σύμβασης	33
ΜΕΡΟΣ 3^ο	34
Η εικονικότητα	34
3.1. Εισαγωγικά	34

3.2.	Έννοια και διακρίσεις της εικονικότητας.....	34
3.3.	Σκοπός και συνέπειες εικονικότητας.....	35
3.4.	Ειδική περίπτωση εικονικότητας: Πώληση με εικονικό τίμημα.....	36
3.4.1.	Η οικονομική ανάλυση της πώλησης με εικονικό τίμημα.....	37
3.4.2.	Η μίμηση της αγοράς από τα δικαστήρια.....	39
3.5.	Καταληκτικά συμπεράσματα.....	40
	Βιβλιογραφία-Αρθρογραφία.....	41

Εισαγωγή

Η παρούσα διπλωματική, όπως μαρτυρά ο τίτλος της, έχει στόχο την οικονομική ανάλυση της σύμβασης της πώλησης με εικονικό τίμημα όπως πάγια συμβαίνει στην αγορά των ακινήτων. Με άλλα λόγια έχει στόχο, την οικονομική ανάλυση μιας σύμβασης, ήτοι της πώλησης ακινήτου που στην συναλλακτική πρακτική συνηθίζεται να πραγματοποιείται με εικονικό τίμημα (μικρότερου του πραγματικού) για την αποφυγή πληρωμής φόρου μεταβίβασης, ως τρόπο μείωσης συναλλακτικού εξόδου.

Βασικό μεθοδολογικό εργαλείο της έρευνας αυτής είναι η οικονομική ανάλυση του δικαίου, η οποία προσεγγίζει και ερμηνεύει το δίκαιο σύμφωνα με τα πορίσματα της οικονομικής επιστήμης. Ο διεπιστημονικός αυτός κλάδος θεμελιώθηκε στο πρωτοποριακό έργο του Ronald Coase - ο οποίος τιμήθηκε με το βραβείο του Νόμπελ Οικονομικών για την συμβολή του στην οικονομική επιστήμη, το 1991 - και εξελίχθηκε σε νέο κλάδο από τον Richard Posner. Η εν λόγω θεωρία είναι αποτέλεσμα της σύζευξης της Νομικής και της Οικονομικής επιστήμης. Για τον λόγο αυτό, απαραίτητη προϋπόθεση για την κατανόηση και την αξιοποίηση της θεωρίας αυτής από τον νομικό είναι η εξοικείωση με τα μεθοδολογικά εργαλεία και με έννοιες της οικονομικής επιστήμης, όπως λ.χ. μικροοικονομία, αποτελεσματικότητα, σύγκριση κόστους-οφέλους κα.

Η μελέτη αυτή χωρίζεται σε τρία μέρη, όπου στο πρώτο γίνεται προσπάθεια περιγραφής της σχέσης του δικαίου με τα οικονομικά αλλά και μια προσπάθεια εξοικείωσης και με τα εργαλεία της Οικονομικής Επιστήμης. Ειδικότερα, γίνεται αναφορά της σχέσης των δύο επιστημών με την παρουσίαση των αντικειμένων των δύο επιστημών καθώς και οι μεθοδολογίες που ακολουθούν. Επίσης, στο πρώτο μέρος αναφέρονται μόνο εκείνα τα εργαλεία και μόνο εκείνες οι έννοιες (μικροοικονομική, υπόθεση της σπάνης, συμπεριφορικό υπόδειγμα του homo economicus, περιορισμένη ορθολογικότητα, οικονομικά της ευημερίας) της Οικονομικής Επιστήμης που θα χρησιμεύσουν για την κατανόηση της θεωρίας της οικονομικής ανάλυσης του δικαίου γενικότερα, αλλά και για την κατανόηση του θέματος της παρούσας έρευνας. Στη συνέχεια, το δεύτερο μέρος αφιερώνεται στην οικονομική ανάλυση του δικαίου. Συγκεκριμένα, γίνεται μια σύντομη ιστορική αναφορά της γέννησης της οικονομικής ανάλυσης του δικαίου, δίνεται ένας ορισμός της θεωρίας αυτής με αναφορά στα μεθοδολογικά εργαλεία της στα οποία θεμελιώνεται. Τέλος, στο τρίτο μέρος παρουσιάζεται η έννοια της εικονικότητας καθώς και η αντιμετώπιση της από δίκαιο και δη από τον ελληνικό αστικό κώδικα. Στη συνέχεια γίνεται μια προσπάθεια οικονομικής ανάλυσης της εικονικότητας ως τρόπος μείωσης των συναλλακτικών εξόδων προκειμένου να καταλήξουν τα δικαιώματα στο μέρος που αξιολογεί περισσότερο. Είναι μια προσπάθεια που επιβεβαιώνει τις απόψεις του Ronald Coase στην περίπτωση που τα συναλλακτικά έξοδα είναι υψηλά εμποδίζοντας να συνάπτονται επωφελείς συμβάσεις καθώς και την άποψη του Richard Posner, ο οποίος υποστηρίζει πως όταν υπάρχουν εμπόδια (όπως λ.χ. τα υψηλά συναλλακτικά κόστη) για την σύναψη συμβάσεων που αυξάνουν την κοινωνική ευημερία τότε το δίκαιο, ήτοι ο νόμος ή τα δικαστήρια πρέπει να μιμηθούν την αγορά ως μια προσπάθεια να καταλήξουν

οι πόροι εκεί που αξιολογούνται περισσότερο, ως μια προσπάθεια αύξησης της κοινωνικής ευημερίας.

ΜΕΡΟΣ 1^ο

Η οικονομική και η νομική επιστήμη

1.1. Εισαγωγικά

Η οικονομική και η νομική επιστήμη¹ εντάσσονται στις κοινωνικές επιστήμες, δηλαδή έχουν ως αντικείμενό τους την μελέτη και την διερεύνηση της ατομικής και συλλογικής ανθρώπινης συμπεριφοράς μέσα στην κοινωνία. Έχει λεχθεί ότι η νομική και η οικονομική, ως εκ των σημαντικότερων κλάδων των κοινωνικών επιστημών, μελετούν την ανθρώπινη συμπεριφορά. Ωστόσο, οι δύο επιστήμες διαφέρουν ως προς την προσέγγιση τους και την μεθοδολογία τους για την εξαγωγή συμπερασμάτων.

1.2. Νομική επιστήμη

Το Δίκαιο είναι ένα σύστημα κανόνων που ρυθμίζει την κοινωνική συμβίωση με τρόπο ετερόνομο και υποχρεωτικό.² Το Δίκαιο³, λοιπόν, αφορά στην κοινωνική συμβίωση των ανθρώπων, ήτοι τις μεταξύ τους σχέσεις, καθώς και τις πράξεις που πραγματώνονται από τους ανθρώπους μεταξύ τους στο πλαίσιο της κοινωνικής συμβίωσης.⁴ Επομένως, ο βασικός στόχος του δικαίου είναι η επίτευξη της κοινωνικής ομαλότητας, η εξασφάλιση της σταθερότητας και η αποτροπή της αυθαιρεσίας, η οποία με την σειρά της μπορεί να διαταράξει την κοινωνική συμβίωση των ανθρώπων.⁵

Σύμφωνα με τον παραπάνω ορισμό του δικαίου, στο σημείο αυτό αξίζει να σημειωθούν τα κυριότερα χαρακτηριστικά του:

α) Το δίκαιο, όπως αναφέρθηκε, ρυθμίζει την κοινωνική συμβίωση, ήτοι τις σχέσεις των ανθρώπων. Επί της ουσίας, ρυθμίζει την εξωτερική συμπεριφορά των ανθρώπων ως μέλη της κοινωνίας, καθώς και τον τρόπο με τον οποίο πρέπει να συμπεριφέρονται μεταξύ

---

¹ Στο σημείο αυτό αξίζει να σημειωθεί, προκειμένου να μην δημιουργείται σύγχυση, όταν γίνεται αναφορά στη Νομική Επιστήμη εν γένει, εννοούνται οι νόμοι αλλά όχι αυτοί καθαυτοί αλλά ως τον τρόπο με τον οποίο παίρνει μορφή το δίκαιο. Ως εκ τούτου, η αναφορά στην νομική επιστήμη αφορά το δίκαιο που είναι κάτι ευρύτερο από τους νόμους αυτούς καθαυτούς. Βλ. Σούρλας Παύλος, *Justi atque injusti scientia*-Μια εισαγωγή στην επιστήμη του δικαίου, Αθήνα, 2015, σελ. 16.

² Στην πραγματικότητα οι νομικοί δεν έχουν καταλήξει σε ένα κοινό αποδεκτό ορισμό του δικαίου. βλ. Παπαστερίου Δημήτριος, *Γενικές αρχές αστικού δικαίου*, Β' έκδοση, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2009, σελ. 2.

³ Στις κοινωνικές επιστήμες με τον όρο «θεσμός» δηλώνεται καθιέρωση και κανονικοποίηση ενός νόμου, μιας πρακτικής ή τον σκοπό μιας κοινωνικής οργάνωσης. Όταν ένας θεσμός καθιερώνεται και κανονικοποιείται, πρόκειται για έναν δικανικό θεσμό, αρκεί να συντρέχει και το προαπαιτούμενο στοιχείο δικανικότητας, να είναι δηλαδή δυνατή η έγερση αγωγίμης αξίωσης σε διάταξη νόμου. Για τον θεσμό του δικαίου Βλ. Τσαούση Ασπασία, *Θεσμοί δίκαιο και κοινωνία: κρίσιμες διατομές υπό το φως μιας βιωματικής θεώρησης*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2018.

⁴ Σούρλας Παύλος, *ό.π.*, σελ. 17.

⁵ Σούρλας Παύλος, *ό.π.*, σελ. 29.

τους. Οι κανόνες του δικαίου, λοιπόν, δεν ενδιαφέρονται για τον εσωτερικό⁶ κόσμο του ανθρώπου (π.χ. τις σκέψεις του, τα συναισθήματα του κ.ά.), μοναδικός του στόχος είναι να δώσει μια κατεύθυνση στην εξωτερική συμπεριφορά του ατόμου απέναντι στα άλλα μέλη της κοινωνίας, ήτοι την κοινωνική συμπεριφορά του.⁷

β) Το δίκαιο είναι ρύθμιση ετερόνομη, δηλαδή οι κανόνες του δικαίου που ρυθμίζουν την συμπεριφορά του ατόμου δεν επιβάλλονται από τον ίδιο αλλά από την θέληση της Πολιτείας, η οποία έχει την δύναμη να επιβάλλει την υποχρεωτική τήρηση των κανόνων του δικαίου.⁸

γ) Οι κανόνες του δικαίου είναι υποχρεωτικοί για τα μέλη της κοινωνίας. Η υποχρεωτικότητα των κανόνων του δικαίου σημαίνει ότι αν τα μέλη μιας κοινωνίας δεν συμμορφώνονται σε αυτούς, η Πολιτεία, η οποία πράττει ως εξ ιδίου δικαίου⁹, μπορεί με τα διάφορα μέσα του κρατικού καταναγκασμού (π.χ. οι ποινές) να επιβάλλει την συμμόρφωσή τους. Η υποχρεωτικότητα του δικαίου και το εξαναγκαστό του δικαίου δεν πρέπει να συγχέονται.¹⁰

δ) Τέλος, ένα χαρακτηριστικό του δικαίου - ως σύστημα κανόνων - είναι ότι οι κανόνες του είναι στη διατύπωση τους γενικοί και αφηρημένοι προκειμένου να καλύψουν μεγάλο αριθμό περιπτώσεων που θα εμφανιστούν στο μέλλον.

Η νομική επιστήμη, ιδίως η Νομική Δογματική, είναι δεοντολογική κοινωνική επιστήμη. Ειδικότερα, προβαίνει σε αξιολόγηση – δεοντολογική προσέγγιση των ανθρώπινων συμπεριφορών με γνώμονα την δίκαιη επίλυση των διαφορών που αναφύονται. Μεθοδολογικό θεμέλιο της νομικής επιστήμης είναι η επαγωγική σκέψη. Για να κατανοήσουμε καλύτερα την αξιολογική/δεοντολογική προσέγγιση της νομικής επιστήμης, μπορούμε να την εξετάσουμε μέσω της θεωρίας της στάθμισης των συμφερόντων (*interessenjurisprudenz*)¹¹, που αναπτύχθηκε και διαμορφώθηκε ως μεθοδολογία του δικαίου από τον Philipp Heck.

Η θεωρία αυτή προβαίνει σε στάθμιση των συμφερόντων και, παράλληλα, με την διατύπωση των κατάλληλων κριτηρίων αξιολογεί ποια συμφέροντα είναι άξια να προστατευθούν για μια δίκαιη και νόμιμη δικαστική απόφαση. Η εν λόγω θεωρία είναι σπουδαία από μεθοδολογική σκοπιά καθότι βοηθά στην ερμηνεία, στην πλήρωση των κενών, στη διόρθωση των λαθών των κανόνων του δικαίου και σύμφωνα με τον Heck είναι κοντά στην βιοτική πραγματικότητα.¹²

---

⁶ Υπάρχουν, όμως, κανόνες δικαίου που ενδιαφέρονται για τον εσωτερικό κόσμο, όπως για παράδειγμα η ανάκληση δωρεάς λόγω αχαριστίας ή τα άρθρα ΑΚ 914 επ. που ρυθμίζουν την αποζημίωση για την ψυχική οδύνη που η τελευταία είναι είδος ηθικής βλάβης.

⁷ Δελιγιάννης Ιωάννης, Εισηγήσεις Αστικού Δικαίου, Α' τεύχος, Θεσσαλονίκη-Αθήνα, 1976, σελ.6.

⁸ Σημαντήρας Κωνσταντίνος, Γενικά Αρχαία του Αστικού Δικαίου, ημίτομος Α', Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 1977, σελ. 29.

⁹ Σημαντήρας Κωνσταντίνος, ό.π., σελ. 29.

¹⁰ Σούρλας Παύλος, ό.π., σελ. 51.

¹¹ Πριν την θεωρία της σταθμίσεως των συμφερόντων (*interessenjurisprudenz*) επικρατούσε η εννοιοκρατική θεώρηση του δικαίου, η οποία θεμελιώθηκε από τον Savigny. Βλ. Δημαράς Νικόλαος, Τα πνευματικά θεμέλια του δικαίου και τα διάφορα επιστημονικά ρεύματα, τεύχος Δ', Digesta 2006, σελ. 396 επ.

¹² Δημαράς Νικόλαος, ό.π., σελ. 397.

Στην πραγματικότητα, δεν υπάρχουν φυσικά δικαιώματα αλλά συμφέροντα (υλικά και μη) και το δίκαιο έχει καθήκον να τα προστατέψει αν κρίνει ότι είναι άξια προστασίας.¹³ Πρωτοπόρος της προσέγγισης αυτής ήταν ο κορυφαίος γερμανός νομικός Rudolf von Jhering (1818-1892), ο οποίος είχε υποστηρίξει ότι δεν υπάρχουν φυσικά δικαιώματα αλλά βιοτικά συμφέροντα και ανάγκες και όταν εκείνα έρχονται σε σύγκρουση τότε το δίκαιο θα επιλέξει ποιο από αυτά θα προστατέψει μετατρέποντας το συμφέρον σε δικαίωμα.¹⁴ Επομένως, τα δικαιώματα δεν είναι τίποτε άλλο από ένα συμφέρον το οποίο ο νόμος επέλεξε να προστατέψει.

Πράγματι, συμφέροντα πολλές φορές συγκρούονται και εδώ είναι το σημείο που ενδιαφέρει το δίκαιο. Η νομική επιστήμη, λοιπόν, σε μια τέτοια περίπτωση πρέπει να αξιολογήσει ποιο συμφέρον θα προστατέψει λ.χ. το συμφέρον του ζημιωθέντα να αποζημιωθεί, ύστερα από ζημία του από πταίσμα άλλου (αδικοπραξία ΑΚ 914). Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι η προστασία ενός συμφέροντος σημαίνει και παραγκωνισμό ενός άλλου συμφέροντος, για τον λόγο αυτό η στάθμιση των συμφερόντων δεν εμπίπτει εύκολα στη λογική του άσπρου ή μαύρου. Αυτή η δυσκολία αναδεικνύει και την δυσκολία της επιστήμης του δικαίου, την δυσκολία να ξεκαθαρίσει ποιο συμφέρον κρίνει άξιο προστασίας.¹⁵

Το δίκαιο πρέπει να ενσωματώνεται στην κοινωνική πραγματικότητα, να εντοπίζει τα προβλήματα του κοινωνικού περιβάλλοντος και να τα επιλύει. Για τον λόγο αυτό πρέπει να ανανεώνεται, να είναι ευέλικτο, λειτουργικό και αποτελεσματικό.¹⁶ Ωστόσο, για να το πετύχει αυτό χρειάζεται και την συνδρομή κι άλλων επιστημών όπως λ.χ. την ιστορία του δικαίου, το συγκριτικό δίκαιο, την φιλοσοφία του δικαίου (της οποίας στόχος της είναι αναζήτηση του σκοπού του δικαίου), την κοινωνιολογία του δικαίου καθώς και την οικονομική επιστήμη.

Βασικότερη αποστολή της νομικής επιστήμης είναι η εύρεση του νοήματος των κανόνων του δικαίου, να προτείνει τρόπους κάλυψης νομοθετικού κενού αν αυτό υπάρχει. Μέλημα της είναι η επεξεργασία του ισχύοντος δικαίου και η συστηματικοποίηση του.

1.3. Οικονομική επιστήμη

Το επιστημονικό αντικείμενο της οικονομικής επιστήμης είναι η μελέτη της διαχείρισης των πόρων από την κοινωνία, δεδομένου ότι οι πόροι είναι σπάνιοι, ήτοι όχι ανεξάντλητοι για την κάλυψη των ανθρωπίνων αναγκών και επιθυμιών. Βασικό πρόβλημα της οικονομικής επιστήμης, γνωστό ως το οικονομικό πρόβλημα, είναι η άριστη κατανομή των σπάνιων πόρων με τέτοιο τρόπο, ώστε να επιτευχθεί η μεγαλύτερη

---

¹³ Karl Engisch, Εισαγωγή στη νομική σκέψη, Αθήνα, 1999, σελ. 219.

¹⁴ Χατζής Αριστείδης, Το θεώρημα του Coase και η Οικονομική Ανάλυση του Δικαίου, σελ. 3.

¹⁵ Βλ. Δημαράς Νικόλαος, ό.π. σελ. 398, όπου αναφέρει τις αδυναμίες της θεωρίας της στάθμισης των συμφερόντων και εξηγεί με συνοπτικό την θεωρία των νομοθετικών αξιολογήσεων (wertungsjuisprudenz) η οποία αντιμετωπίζει τις πρώτες.

¹⁶ Ορφανού Αναστασία, Η κοινωνική ασφάλιση μέσα από το πρίσμα της οικονομικής ανάλυσης του δικαίου, σελ.67.

κάλυψη των αναγκών και επιθυμιών μιας κοινωνίας. Ειδικότερα, μια οικονομία έρχεται αντιμέτωπη με τρία ερωτήματα. Πρώτον, ποιες υπηρεσίες και ποια αγαθά θα παραχθούν και σε πόση ποσότητα. Δεύτερον, με ποιον τρόπο πρέπει να παραχθούν αυτά τα αγαθά και οι υπηρεσίες. Και τέλος, ποιος είναι εκείνος που πρέπει να αποκτήσει αυτά που παρήχθησαν. Επί της ουσίας, τα οικονομικά μελετούν τις επιλογές και τις αποφάσεις που επιλέγει η κοινωνία, καθώς και τις συνέπειες αυτών, για την καλύτερη δυνατή ικανοποίηση των αναγκών και των επιθυμιών.¹⁷

Η οικονομική επιστήμη στηρίζεται σε δύο μεγάλους κλάδους, την Μικροοικονομική και την Μακροοικονομική. Η μακροοικονομία μελετά την εθνική οικονομία μιας χώρας, δηλαδή μελετά τις επιδόσεις της οικονομίας (πληθωρισμός, ανεργία, οικονομική μεγέθυνση κ.α.), που έχει μια χώρα, καθώς και την παγκόσμια οικονομία. Αντίθετα, ο κλάδος της μικροοικονομίας ασχολείται με τις επιλογές που κάνουν τα άτομα και οι επιχειρήσεις. Ειδικότερα, μελετάται η αλληλεπίδραση των επιλογών που κάνουν τα άτομα και οι επιχειρήσεις μέσα στις αγορές.¹⁸ Η ανάλυση των ατόμων και των επιχειρήσεων, ως οικονομικές μονάδες εντός μια αγοράς, καθώς και πώς αλληλοεπιδρούν μεταξύ τους με τις αποφάσεις που λαμβάνουν είναι σημαντική, καθότι προσπαθεί να απαντήσει στο βασικό οικονομικό πρόβλημα. Αξίζει να σημειωθεί ότι η μικροοικονομία ταυτιζόταν με την οικονομική επιστήμη μέχρι ως ότου αναπτύχθηκε η μακροοικονομία από τον σπουδαίο οικονομολόγο J. M. Keynes. Για τις ανάγκες της παρούσας διπλωματικής εργασίας θα γίνει αναφορά μόνο στην μικροοικονομική.

Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι επικρατεί ευρέως η αντίληψη ότι αντικείμενο της οικονομικής επιστήμης την απασχολεί το χρήμα και τον καπιταλισμό.¹⁹ Τούτο, ωστόσο, δεν ακριβές αλλά δίνεται τέτοια εντύπωση επειδή τα αγαθά και οι υπηρεσίες που παράγονται και ενδιαφέρουν την οικονομική επιστήμη αποτιμώνται σε χρήμα για λόγους πρακτικούς.²⁰

1.4. Μικροοικονομία

Ο κλάδος της Μικροοικονομίας ασχολείται με τις επιλογές που κάνουν τα άτομα και οι επιχειρήσεις. Ειδικότερα, μελετάται η αλληλεπίδραση των επιλογών που κάνουν τα άτομα και οι επιχειρήσεις μέσα στις αγορές.²¹ Η ανάλυση, των ατόμων και των επιχειρήσεων ως οικονομικές μονάδες εντός μια αγοράς, καθώς και πώς αλληλοεπιδρούν μεταξύ τους με τις αποφάσεις που λαμβάνουν είναι σημαντική, καθότι προσπαθεί να απαντήσει στο βασικό οικονομικό πρόβλημα. Ειδικότερα, κάθε κοινωνία έχει απεριόριστες ανάγκες και επιθυμίες, ωστόσο έχει περιορισμένους πόρους για την

---

¹⁷ Gregory Mankiw & Mark P. Taylor, Οικονομική, 5^η έκδοση, 2021, σελ. 2.

¹⁸ Βλ. Michael Parkin, Melanie Powell, Kent Matthews, Αρχές Οικονομικής, Εκδόσεις Κριτική, 2013, σελ.35επ., Gregory Mankiw & Mark P. Taylor, ό.π., σελ. 1 επ.

¹⁹ Posner Richard, Οικονομική ανάλυση του δικαίου ένα απαραίτητο εργαλείο για τη νομική θεωρία και πράξη, Αρμενόπουλος, 2003, σελ. 625.

²⁰ Ιωάννου Μαρία, Η αδικοπρακτική ευθύνη για περιβαλλοντική ζημία-Μια περίπτωση οικονομικής ανάλυσης του δικαίου, διδακτορική διατριβή, σελ. 5.

²¹ Βλ. Michael Parkin, Melanie Powell, Kent Matthews, Αρχές Οικονομικής, Εκδόσεις Κριτική, 2013, σελ.35 επ., Gregory Mankiw & Mark P. Taylor, ό.π., σελ. 1 επ.

ικανοποίηση όλων αυτών των αναγκών και επιθυμιών. Επομένως, κάθε κοινωνία καλείται να αποφασίσει και να επιλέξει ποιους πόρους θα χρησιμοποιήσει για την ικανοποίηση των αναγκών και επιθυμιών. Για τους λόγους αυτούς, κεντρικές έννοιες της μικροοικονομίας είναι η υπόθεση της σπανιότητας των πόρων (*scarcity of resources*) και η επιλογή μεταξύ εναλλακτικών αποφάσεων, για τις οποίες θα μιλήσουμε σε επόμενα κεφάλαια της παρούσας διπλωματικής διατριβής.

1.4.1. Η υπόθεση της σπάνης των πόρων και η επιλογή μεταξύ των εναλλακτικών επιλογών

Βασική υπόθεση των οικονομικών είναι ότι οι πόροι που διαθέτει η κοινωνία για να καλύψει τις – ατομικά – ανθρώπινες ανάγκες και επιθυμίες είναι σπάνιοι. Οι άνθρωποι έχουν ανάγκες (π.χ. ένδυση, στέγαση) και επιθυμίες (π.χ. η αγορά ενός σπορ αυτοκινήτου) ωστόσο, οι πόροι που διαθέτει η κοινωνία για την κάλυψη των αναγκών και επιθυμιών δεν επαρκούν, και αυτό σημαίνει σπανιότητα. Πράγματι, η κοινωνία έχει στη διάθεση της περιορισμένους πόρους και αδυνατεί να παράξει και να καλύψει όλες τις ανάγκες και τις επιθυμίες των ανθρώπων σε μια κοινωνία. Χαρακτηριστικά λέγεται ότι οι πόροι είναι σπάνιοι (ποσότητα) σε σχέση με την ζήτηση (επιθυμία) και αυτό είναι χαρακτηριστικό γνώρισμα των ανθρώπων, των οποίων η ζήτηση για την κάλυψη των αναγκών τους και επιθυμιών τους είναι μεγαλύτερη από την ικανότητα τους να τις εκπληρώσουν.²²

Ένας λόγος στον οποίο οφείλεται η σπανιότητα των πόρων είναι η στενότητα των παραγωγικών πόρων, ήτοι εκείνων των πόρων που παράγουν τα αγαθά και τις υπηρεσίες. Οι παραγωγικοί πόροι που χρησιμοποιούνται για την παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών στην οικονομική επιστήμη ονομάζονται παραγωγικοί συντελεστές και κατατάσσονται σε τρεις κατηγορίες: Γη, Εργασία και το Κεφάλαιο. Φυσικά οι εν λόγω παραγωγικοί συντελεστές δεν είναι απεριόριστοι, αλλά σπάνιοι. Επιπρόσθετα, πραγματικοί ή οικονομικοί λόγοι οφείλονται για την σπανιότητα των πόρων λ.χ. η χρήση ορισμένων διαθέσιμων πόρων για την παραγωγή αγαθών να είναι οικονομικά δαπανηρή.²³

Εξαιτίας της σπανιότητας των πόρων η κοινωνία έρχεται αντιμέτωπη με το πρόβλημα της χρήσης των σπάνιων πόρων και στο σημείο αυτό εμφανίζεται το λεγόμενο οικονομικό πρόβλημα. Ποια είναι, λοιπόν, τα αγαθά και οι υπηρεσίες που πρέπει να παραχθούν και σε ποια ποσότητα; Την απάντηση στο ερώτημα αυτό προσπαθεί να δώσει η επιστήμη των οικονομικών, η οποία μελετά τις επιλογές και τις αποφάσεις που επιλέγει η κοινωνία, καθώς και τις συνέπειες αυτών, για την καλύτερη δυνατή ικανοποίηση των αναγκών και των επιθυμιών.²⁴ Τα αγαθά και οι υπηρεσίες που παράγονται παρουσιάζουν και μια δεύτερη ιδιότητα, εκείνης της δυνατότητας της εναλλακτικής χρησιμοποίησης τους.²⁵ Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι κάθε αγαθό ή υπηρεσία που αποκτάται, μπορεί να

²² Gregory Mankiw & Mark P. Taylor, ό.π. σελ. 2.

²³ Ιωάννου Μαρία, ό.π., 2017, σελ. 8.

²⁴ Gregory Mankiw & Mark P. Taylor, ό.π. σελ. 2.

²⁵ Κορνηλάκης Άγγελος, Η αθέτηση της αμφοτεροβαρούς σύμβασης, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2009, σελ. 289.

καταναλωθεί για να ικανοποιήσει μια ανάγκη, μια επιθυμία ή και να ανταλλαχθεί με ένα άλλο αγαθό, ικανό να ικανοποιήσει μια άλλη ανάγκη, επιθυμία.

Για τον λόγο αυτό, εξαιτίας της σπανιότητας των πόρων οι άνθρωποι και η κοινωνία αντιμετωπίζουν αντισταθμιστικές σχέσεις (*trade-offs*). Οι άνθρωποι, τα νοικοκυριά, οι επιχειρήσεις πρέπει να κάνουν ορισμένες επιλογές μέσα από μια πληθώρα διαθέσιμων εναλλακτικών επιλογών και η πραγματοποίηση μιας επιλογής συνεπάγεται μια αντισταθμιστική σχέση. Επομένως, μπροστά σε μια αντισταθμιστική σχέση εξετάζεται η ωφέλεια που θα απολεσθεί ως απότοκη της επιλογής που προτιμάται από τα οφέλη έναντι μιας άλλης επιλογής που δεν επιλέγεται τελικώς. Για να αποκτήσει κανείς ένα αντικείμενο που επιθυμεί, συνήθως παραιτείται από ένα άλλο αντικείμενο το οποίο εξίσου επιθυμεί. Ως εκ τούτου η λήψη μιας απόφασης απαιτεί την αντιστάθμιση των ωφελειών μιας επιλογής έναντι μιας άλλης.²⁶

Επίσης, πρέπει να επισημανθεί ότι εξαιτίας και της σπανιότητας των παραγωγικών συντελεστών απαιτείται αποτελεσματική κατανομή των παραγωγικών συντελεστών. Με άλλα λόγια, με τους διαθέσιμους πόρους πρέπει να επιτευχθεί η μεγαλύτερη αποδοτικότητα. Οι άνθρωποι και η κοινωνία δεν έχουν απεριόριστους παραγωγικούς συντελεστές και πρέπει να αποφασίσουν και να επιλέξουν ποιους παραγωγικούς συντελεστές θα χρησιμοποιήσουν και με ποιους συνδυασμούς για την παραγωγή των αγαθών που επιθυμούν.²⁷ Στο σημείο αυτό οδηγούμαστε σε άλλη σπουδαία έννοια της οικονομικής επιστήμης, αυτής του «κόστους ευκαιρίας» (*opportunity cost*). Το κόστος ευκαιρίας είναι εκείνο που θυσιάζεται κατά την λήψη μιας απόφασης.²⁸ Το κόστος ευκαιρίας, λοιπόν, για την κοινωνία, δεδομένου ότι έχει περιορισμένους παραγωγικούς συντελεστές, είναι η απώλειά της να παράξει ένα άλλο αγαθό κατά την απόφαση της για εκείνο το αγαθό που επέλεξε να παράξει. Με άλλα λόγια το κόστος ευκαιρίας μπορεί να εκφραστεί ως το κόστος ενός αγαθού που θυσιάστηκε για την παραγωγή ενός άλλου αγαθού και το κόστος του αγαθού που θυσιάστηκε είναι αντίστροφο του άλλου λ.χ. μεταξύ της παραγωγής αγαθών «μπύρας» και «κρασί» επιλέγεται να παραχθεί μύρα και ως εκ τούτου η κάθε παραγόμενη μονάδα «μπύρας» σημαίνει και απώλεια της δυνατότητας παραγωγής του αγαθού «κρασί».

1.4.2. Ορθολογική συμπεριφορά

Αποκλειστικό αντικείμενο των οικονομικών δεν είναι μόνο η μελέτη των αγορών και της ορθολογικής διαχείρισης των πόρων λόγω της σπανιότητας τους. Η οικονομική επιστήμη, λοιπόν, μελετά και τις ανθρώπινες συμπεριφορές²⁹. Ειδικότερα, οι οικονομολόγοι θεωρούν ότι οι άνθρωποι είναι οι καλύτεροι κριτές των συμφερόντων τους και δρουν ορθολογικά. Στο πλαίσιο αυτό, η μικροοικονομική ανάλυση για την

²⁶ Gregory Mankiw & Mark P. Taylor, ό.π. σελ. 3.

²⁷ Κορνηλάκης Αγγελος, ό.π. σελ. 289.

²⁸ Gregory Mankiw & Mark P. Taylor, ό.π. σελ. 4.

²⁹ Τσαούση Ασπασία, Δίκαιο και Οικονομία, διδακτικές σημειώσεις, 2020-2021, σελ. 1.

εξαγωγή των πορισμάτων της έχει υιοθετήσει την υπόθεση του ορθολογικού ατόμου (υπόδειγμα homo economicus)³⁰.

Το υπόδειγμα του homo economicus, λοιπόν, υποθέτει ότι το ορθολογικό άτομο (φυσικό ή νομικό πρόσωπο), επιδεικνύει ορθολογική συμπεριφορά και ως εκ τούτου επιδιώκει ορθολογικά το ατομικό του συμφέρον. Το ορθολογικό άτομο γνωρίζει τι είναι ωφέλιμο για τον ίδιο και επιδιώκει - με τα πεπερασμένα μέσα που διαθέτει - την μεγιστοποίηση της ωφέλειας που αντλεί από την ικανοποίηση της προτίμησης του, καθώς και την ελαχιστοποίηση του κόστους που απαιτείται για την ικανοποίηση της. Επομένως, ένα ορθολογικό άτομο, δεδομένου των πεπερασμένων μέσων του, επιλέγει την καλύτερη εναλλακτική λύση ανάμεσα σε πολλές.³¹ Η επιλογή της καλύτερης εναλλακτικής λύσης γίνεται με κριτήριο εκείνης που επιφέρει το καλύτερο αποτέλεσμα με το μικρότερο δυνατό κόστος. Στο σημείο αυτό συναντάμε την θεωρία της ορθολογικής επιλογής (*rational choice hypothesis*), μιας εκ των σημαντικότερων της οικονομικής επιστήμης.

Με άλλα λόγια ένα ορθολογικό άτομο μεταξύ των πολλών προτιμήσεων του επιλέγει την καλύτερη (ορθολογική) επιλογή (*rational choice hypothesis*) που δεν είναι άλλη από εκείνη που θα του επιφέρει την μεγαλύτερη ωφέλεια (ευτυχία/χρησιμότητα) με το μικρότερο δυνατό κόστος. Το ορθολογικό άτομο δρα με βάση την λογική και το ατομικό του συμφέρον, επιλέγοντας (συνειδητά ή ασυνείδητα ενίοτε) πάντοτε εκείνο που κρίνει ότι θα μεγιστοποιήσει την ωφέλεια του, δηλαδή την χρησιμότητα του. Η επιλογή του ορθολογικού ατόμου θα είναι εκείνη στην οποία το οριακό όφελος του θα είναι μεγαλύτερο ή ίσο από το οριακό κόστος (*αριστοποίηση*). Και δεδομένου ότι τα μέσα που διαθέτει είναι περιορισμένα, γίνεται λόγος για μεγιστοποίηση της ωφέλειας υπό περιορισμούς (*maximization of utility under constraints*).

Αξίζει να σημειωθεί ότι ο ορθολογικός άνθρωπος δεν πράττει πάντοτε με σκοπό την αύξηση του πλούτου του με όρους χρηματικούς. Ενίοτε, ο άνθρωπος μπορεί να έχει αλτρουιστικές ή ηθικές προτιμήσεις, όπου στην περίπτωση αυτή επιλέγει με ορθολογικό τρόπο την ικανοποίηση (άντληση χρησιμότητας) με το λιγότερο δυνατό κόστος³². Για τον λόγο αυτό, είναι αδύνατο να υποστηρίζεται ότι η ορθολογική συμπεριφορά είναι εγωιστική³³, μόνο η προτίμηση του ατόμου μπορεί να χαρακτηριστεί εγωιστική.

Μεγάλη συζήτηση έχει αναπτυχθεί γύρω από το υπόδειγμα του homo economicus. Το homo economicus είναι μοντέλο με το οποίο γίνεται πρόγνωση και πρόβλεψη της συμπεριφοράς των ατόμων.³⁴ Το εν λόγω μοντέλο, με τις κατάλληλες εξειδικεύσεις

---

³⁰ Κεντρική ερμηνευτική υπόθεση των κοινωνικών επιστημών είναι ο μεθοδολογικός ατομικισμός (*methodological individualism*) ο οποίος με την σειρά του έχει οδηγήσει στο υπόδειγμα του homo economicus. Ειδικότερα, η υπόθεση του μεθοδολογικού ατομικισμού ξεκινά με την υποθετική σκέψη ότι για την ερμηνεία των συλλογικών κοινωνικών φαινομένων πρέπει και είναι απαραίτητη να γίνεται και η ερμηνεία των ατόμων που απαρτίζουν το κάθε σύνολο αυτών. Επομένως, τα άτομα που απαρτίζουν τα συλλογικά κοινωνικά φαινόμενα αλληλεπιδρούν μεταξύ τους και δρουν ορθολογικά με βάση το ατομικό τους συμφέρον. Βλ. Κορνηλάκης, ό.π., σελ. 291, Schäfer Hans-Bernd and Otto Claus, *The economic analysis of civil law*, 2004, σελ.5.

³¹ Ορφανού Αναστασία, ό.π., σελ. 70.

³² Ιωάννου Μαρία, ό.π., σελ. 12.

³³ Κορνηλάκης, ό.π., σελ. 63, Ιωάννου Μαρία, ό.π., σελ. 12.

³⁴ Ιωάννου Μαρία, ό.π. σελ. 12.

μπορεί να δώσει απαντήσεις στα φαινόμενα της οικονομικής ζωής³⁵. Επομένως, αποτελεί μια θεωρητική κατασκευή που χρησιμοποιεί η οικονομική επιστήμη προκειμένου να εξάγει συμπεράσματα ή να επιβεβαιώσει ορισμένες θέσεις.³⁶ Εύστοχα έχει διατυπωθεί ότι ο *homo economicus* έχει «τόση σχέση με την πραγματικότητα όση ο μέσος, συνετός συναλλασσόμενος» που υιοθετεί η νομική επιστήμη.³⁷

Επιπλέον, το υπόδειγμα του *homo economicus* μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως εργαλείο πρόβλεψης της ανθρώπινης συμπεριφοράς έναντι μιας εξωτερικής μεταβολής όπως λ.χ. μια νομοθετική αλλαγή³⁸.

Αναμφίβολα, το υπόδειγμα του *homo economicus* είναι χρήσιμο για την εξαγωγή συμπερασμάτων, καθώς και για την επαλήθευση διάφορων τοποθετήσεων γύρω από ένα οικονομικό φαινόμενο. Ωστόσο, δεν σημαίνει ότι είναι απόλυτα ακριβές. Δεν πρέπει να λησμονούμε ότι το εν λόγω υπόδειγμα δεν είναι ρεαλιστικό, απλώς αποτελεί έναν τρόπο να περιγράψει πώς οι άνθρωποι αποφασίζουν με μια σειρά υποθετικών σκέψεων.

1.4.3. Περιορισμένη ορθολογικότητα

Το οικονομικό υπόδειγμα του *homo economicus* των νεοκλασικών οικονομικών είναι χρήσιμο διότι μας περιγράφει πώς οι άνθρωποι παίρνουν τις αποφάσεις τους για την εξυπηρέτηση των συμφερόντων τους. Η κεντρική υποθετική σκέψη του υποδείγματος αυτού, ήτοι οι άνθρωποι δρουν ορθολογικά για την επιδίωξη και πραγματοποίηση των συμφερόντων τους δεν είναι ρεαλιστική. Στην πραγματικότητα η ικανότητα των ανθρώπων να δρουν ορθολογικά και ως εκ τούτου να λαμβάνουν άριστες αποφάσεις εμπίπτει συστηματικά σε σφάλματα. Για τον λόγο αυτό αντιρρήσεις ως προς την θεωρία της ορθολογικής συμπεριφοράς είχε ο σπουδαίος πολιτικός επιστήμονας Herbert Simon και βραβευμένος με Νόμπελ οικονομικών, ο οποίος διατύπωσε τον όρο «περιορισμένη ορθολογικότητα» (*bounded rationality*). Τους προβληματισμούς που διατύπωσε ο H.Simon διεύρυναν και τεκμηρίωσαν με διάφορα επιστημονικά πειράματα ανθρώπινης συμπεριφοράς οι ψυχολόγοι Daniel Kahneman και Amos Tversky. Το έργο τους είχε τόση μεγάλη επιρροή που βραβεύτηκαν με το Νομπελ οικονομικών το 2002, το οποίο παρέλαβε ο πρώτος καθώς ο δεύτερος είχε προαποβιώσει το 1996. Χάρη στο έργο αυτών των επιστημόνων αναδύθηκε νέος επιστημονικός κλάδος, αυτός των συμπεριφορικών οικονομικών (*behavioral economics*). Η νέα αυτή επιστήμη μέσω διάφορων εμπειρικών και διεπιστημονικών (κυρίως με την επιστήμη της ψυχολογίας) πειραμάτων απέδειξε ότι πολλές φορές οι άνθρωποι πέφτουν συστηματικά σε γνωστικά και βουλητικά σφάλματα (*errors/biases*)³⁹. Αξίζει να σημειωθεί ότι μεγάλη συμβολή για τις γνωστικές

³⁵ Γέμτος Πέτρος, Οικονομία και δίκαιο, Τόμος Α', 2003, σελ. 60.

³⁶ Κατά τον καθηγητή Γέμτο το μοντέλο του *homo economicus* είναι για την οικονομική επιστήμη ο,τι το πείραμα για τις θετικές επιστήμες βλ. Γέμτος Πέτρος, ό.π. σελ. 28.

³⁷ Κορνηλάκης, ό.π., σελ. 286.

³⁸ Καραμπατζός Αντώνης, Ιδιωτική αυτονομία και προστασία του καταναλωτή-Μια συμβολή στην συμπεριφορική οικονομική ανάλυση του δικαίου, Αθήνα, 2016, σελ.20.

³⁹ Καραμπατζός Αντώνης, ό.π., σελ. 25.

προκαταλήψεις έχουν τα συμπεριφορικά οικονομικά και έχουν καταφέρει να δώσουν σπουδαίες εξηγήσεις για την ανθρώπινη συμπεριφορά.⁴⁰

Ο Herbert Simon πρότεινε μια πιο ρεαλιστική προσέγγιση της ορθολογικής συμπεριφοράς από εκείνη που υιοθετείται από το οικονομικό υπόδειγμα του *homo economicus*. Η κεντρική του θέση είναι ότι οι άνθρωποι έχουν τρία ανυπέρβλητα εμπόδια, τα οποία τους εμποδίζουν να φτάσουν σε «τέλειες» ορθολογικές αποφάσεις.⁴¹ Πρώτον, οι άνθρωποι έχουν συχνά ελλειπείς και αμφιβόλου αξιοπιστίας πληροφορίες. Δεύτερον, ο νους τού ανθρώπου εκ φύσεως δεν μπορεί να επεξεργαστεί όλες τις πληροφορίες που έχει στη διάθεση του. Τρίτον, ο χρόνος για να ληφθεί μια απόφαση είναι περιορισμένος.⁴² Συνεπώς, η περιορισμένη ορθολογικότητα είναι το αποτέλεσμα των εκ φύσεως περιορισμών του ανθρώπου για την συλλογή και επεξεργασία των πληροφοριών.⁴³

Πράγματι, είναι πρακτικά αδύνατο να τελεσφορήσει μια προσπάθεια συλλογής και επεξεργασίας όλων των απαραίτητων πληροφοριών για την λήψη μιας απόφασης.⁴⁴ Για την συλλογή και την επεξεργασία των πληροφοριών και για την λήψη μιας απόφασης η γνωστική ικανότητα του ανθρώπου είναι εκ φύσεως περιορισμένη. Για τον λόγο αυτό γίνεται αναφορά στις «γνωστικές προκαταλήψεις» (*cognitive biases*).⁴⁵ Υπάρχουν γνωστικές προκαταλήψεις που επηρεάζουν την λήψη των αποφάσεων, καθώς και άλλες γνωστικές προκαταλήψεις, που επηρεάζουν την αξιολόγηση των επιλογών ενός ανθρώπου. Τα γνωστικά λάθη επηρεάζουν όσους λαμβάνουν τις αποφάσεις/επιλογές (λ.χ. δικαστές, δικηγόροι, πωλητές, αγοραστές) και τους οδηγούν σε λανθασμένες εκτιμήσεις καταστάσεων και γεγονότων.⁴⁶ Εύστοχα, λοιπόν, διαπίστωσε ο Simon, οι πληροφορίες και οι δυνατότητες επεξεργασίας δεν είναι τέλειες, όπως επιτάσσει το υπόδειγμα του *homo economicus*, και ως εκ τούτου, ο άνθρωπος δεν μπορεί να πετύχει την απόλυτη αριστοποίηση.⁴⁷ Για τον λόγο αυτό ο Simon υποστήριξε να αντικατασταθεί η έννοια της αριστοποίησης με εκείνη της ικανοποίησης (*satisficing*), διότι οι άνθρωποι (ως *satisfiers*) αποφασίζουν με βάση το τι είναι ικανοποιητικό για εκείνους.⁴⁸ Ο μέσος άνθρωπος μεταξύ των επιλογών που έχει στη διάθεση του, συχνά επιλέγει εκείνο που ικανοποιεί τις ανάγκες του, ακόμα και αν δεν ήταν η άριστη επιλογή.⁴⁹

Δεδομένου, λοιπόν, της γνωστικής προκατάληψης του ανθρώπου, εξαιτίας της οποίας επιδεικνύει περιορισμένη ορθολογικότητα, καταφεύγει στις ευρετικές (*heuristics*) μεθόδους. Οι εν λόγω ευρετικές μέθοδοι είναι απλές στρατηγικές που απλοποιούν την διαδικασία λήψης μιας απόφασης και λαμβάνουν υπόψη την εγγενή αδυναμία του ανθρώπου να συλλέξει και να επεξεργαστεί τις πληροφορίες που έχει στη διάθεση του

⁴⁰ Τσαούση Ασπασία, Δίκαιο και Συνεργατικότητα, Αθήνα, 2013, σελ. 124.

⁴¹ Τσαούση Ασπασία, Bounded rationality, encyclopedia of Law and Economics, 2014, σελ. 1.

⁴² Τσαούση Ασπασία, ό.π., σελ. 1.

⁴³ Γέμτος Πέτρος, ό.π. σελ. 89.

⁴⁴ Κορνηλάκης Άγγελος, ό.π. σελ. 298.

⁴⁵ Τσαούση Ασπασία, ό.π. 2.

⁴⁶ Τσαούση Ασπασία, Δίκαιο και Συνεργατικότητα, Αθήνα, 2013, σελ. 123.

⁴⁷ Κορνηλάκης Άγγελος, ό.π. σελ. 298.

⁴⁸ Τσαούση Ασπασία, Δίκαιο & Οικονομία, διδακτικές σημειώσεις, 2020-2021, σελ. 21.

⁴⁹ Κορνηλάκης Άγγελος, ό.π., σελ. 299.

για την λήψη μιας απόφασης.⁵⁰ Μειονέκτημα αυτών των μεθόδων είναι ότι δεν εξασφαλίζεται ότι η απόφαση που θα ληφθεί θα είναι η άριστη, ήτοι εκείνη που μεγιστοποιεί την χρησιμότητα. Ωστόσο, διατηρούν την πρακτικότητα τους γιατί απλοποιούν ένα σύνθετο πρόβλημα και επιτρέπουν να λαμβάνονται αποφάσεις σε σύντομο χρόνο.⁵¹ Παρακάτω αναφέρουμε μερικούς τύπους ευρετικών κανόνων και μεθόδων

Χαρακτηριστική ευρετική μέθοδος είναι αυτή της υπερβολικής αισιοδοξίας (*optimism bias*), σύμφωνα με την οποία οι άνθρωποι λαμβάνουν αποφάσεις με υπεραισιοδοξία.⁵² Άλλη ευρετική μέθοδος είναι αυτή του πλαισίου αναφοράς (*anchoring bias*)⁵³, σύμφωνα με την οποία, τα άτομα τείνουν να προσδιορίζουν το ύψος ενός ποσού χωρίς ιδιαίτερη απόκλιση από το ποσό που τους προτάθηκε αρχικά. Το ποσό που τους προτάθηκε λειτουργεί, για το άτομο που θα λάβει την απόφασή του, ως πλαίσιο αναφοράς και συχνά γίνεται λόγος για «άγκυρα» (*anchor*), διότι η απόφασή του περιστρέφεται γύρω από το πλαίσιο αναφοράς και απαγκιστρώνεται.

Άλλο χαρακτηριστικό γνώρισμα γνωστικής προκατάληψης είναι εκείνη της διαθεσιμότητας (*availability bias*)⁵⁴, σύμφωνα με την οποία, τα άτομα έχουν την τάση να δίνουν μεγάλες (λανθασμένα) πιθανότητες επέλευσης ενός γεγονότος από το συνήθως συμβαίνουν, επειδή παρόμοια γεγονότα έχουν έντονα αποτυπωθεί στη μνήμη τους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα η πτώση ενός αεροπλάνου, η οποία στατιστικά είναι μικρότερη από ένα θανατηφόρο τροχαίο. Επομένως, η κρίση των ατόμων σχετίζεται με το πόσο εύκολα μπορούν να ανακαλέσουν από την μνήμη τους παρόμοια γεγονότα.⁵⁵

Άλλη γνωστική προκατάληψη είναι εκείνη της επιβεβαίωσης (*hindsight bias*)⁵⁶, σύμφωνα με την οποία, ο άνθρωπος έχει την τάση να θεωρεί προβλέψιμα εκ των υστέρων γεγονότα που έχουν συμβεί. Η εν λόγω γνωστική προκατάληψη έχει ενδιαφέρον για την νομική επιστήμη, γιατί ισχυροποιεί την αιτιώδη συνάφεια σε σχέση με την ζημία, επηρεάζοντας την δικαστική κρίση περί ύπαρξης αμέλειας.⁵⁷

Μια γνωστική προκατάληψη που επηρεάζει την αξιολόγηση των επιλογών είναι το φαινόμενο που ονομάζεται επίδραση του πλαισίου (*framing bias*). Κάθε επιλογή επηρεάζεται από το πλαίσιο με το οποίο παρουσιάζεται στο αποφασίζον υποκείμενο. Συγκεκριμένα, η επιλογή που θα αποφασιστεί από το αποφασίζον υποκείμενο θα εξαρτηθεί από το πώς παρουσιάζεται σε εκείνον. Χαρακτηριστικό παράδειγμα η επιλογή

---

⁵⁰ Κορνηλάκης Άγγελος, ό.π. σελ 299.

⁵¹ Ιωάννου Μαρία, ό.π., σελ. 18, Gregory Mankiw & Mark P.Taylor, ό.π., σελ. 102.

⁵² Βλ. Τσαούση Ασπασία, Δίκαιο και Συνεργατικότητα, σελ. 123, αναφορά γίνεται σε ένα παράδειγμα υπεραισιοδοξίας, όπου οι επενδυτές όταν λαμβάνουν αποφάσεις με υπεραισιοδοξία αναλύουν λιγότερο τις επιλογές τους καθώς και παραβλέπουν τις αρνητικές πληροφορίες για τις μετοχές τους κα.

⁵³ Βλ. Schafer/Ott, ό.π. σελ. 61, Κορνηλάκης Άγγελος, ό.π. σελ. 304.

⁵⁴ Βλ. Κορνηλάκης Άγγελος, ό.π., σελ. 302.

⁵⁵ Τσαούση Ασπασία, ό.π., σελ. 124.

⁵⁶ Βλ. Schäfer/Ott, ό.π., σελ. 6.

⁵⁷ Κορνηλάκης Άγγελος, ό.π., σελ. 303, βλ. στον ίδιο για την ανάλυση σχετικά με την προκατάληψη της επιβεβαίωσης και πώς επηρεάζει την κρίση περί ύπαρξης αμέλειας.

μιας θεραπείας, όταν εκείνη έχει παρουσιαστεί με θετικό τρόπο στους αποφασίζοντες, καθώς και η μη επιλογή της, όταν παρουσιάζεται με αρνητικό τρόπο.⁵⁸

Συμπερασματικά, η περιορισμένη ορθολογικότητα είναι χρήσιμη για την οικονομική ανάλυση και πετυχαίνει μια πιο ρεαλιστική προσέγγιση του υποδείγματος *homo economicus*.⁵⁹ Πράγματι, τα συμπεράσματα των συμπεριφορικών οικονομικών προσδίδουν μεγαλύτερη ακρίβεια και βελτιώνουν το υπόδειγμα του *homo economicus*.⁶⁰ Η χρήση ευρετικών μεθόδων είναι συχνά βέλτιστη, αν συγκριθεί με το κόστος μιας πλήρως επεξεργασμένης απόφασης.⁶¹

1.5. Οικονομικά της ευημερίας

Στην οικονομική επιστήμη, καθώς και στις κοινωνικές επιστήμες εν γένει, χρησιμοποιούνται κριτήρια οικονομικής αποτελεσματικότητας. Ειδικότερα, τα κριτήρια αυτά χρησιμοποιούνται για να επιτευχθεί η αύξηση της ατομικής ευημερίας και από εκεί στην αύξηση της κοινωνικής ευημερίας (Οικονομικά της Ευημερίας). Με τον όρο αποτελεσματικότητα (*efficiency*) δηλώνεται η άριστη κατανομή των- σπάνιων- πόρων με το μικρότερο κόστος και αποτελεί κεντρική έννοια των Οικονομικών της Ευημερίας, όπως και της οικονομικής επιστήμης. Ο στόχος αυτών των κριτηρίων είναι απλός: χρησιμοποιούνται για να διαπιστωθεί αν οι πόροι, δεδομένου ότι είναι πεπερασμένοι, χρησιμοποιούνται με αποτελεσματικό τρόπο ή όχι. Επομένως, αποτελεσματικότητα⁶² σημαίνει ότι αφενός η κατανομή των πόρων παράγει την μεγαλύτερη δυνατή ωφέλεια, και αφετέρου αποφεύγεται η σπατάλη των πόρων στο μέγιστο βαθμό. Τα οικονομικά της ευημερίας αποτελούν σπουδαίο τομέα της οικονομικής επιστήμης καθότι χρησιμοποιεί τα πορίσματα της για να διατυπώσει δεοντολογικές-αξιολογικές κρίσεις.⁶³

Στο σημείο αυτό αξίζει να σημειωθεί ότι το νομικό σύστημα για να είναι οικονομικά αποτελεσματικό πρέπει να ευνοεί την άριστη κατανομή των πόρων⁶⁴. Το δίκαιο πρέπει να παρέχει την απαιτούμενη ασφάλεια προκειμένου να υπάρχει κοινωνική ομαλότητα, λ.χ. να εκτελεί τις ποινές που επιβάλλει στους ενόχους, να αναγκάζει τα άτομα να τηρούν τις συμφωνίες τους κλπ. Επομένως, το δίκαιο πρέπει όχι μόνο να παρέχει την ασφάλεια που μόλις περιγράψαμε αλλά πρέπει και να ευνοεί την ανάπτυξη της οικονομίας και, ως εκ τούτου, οι κανόνες του δικαίου πρέπει να στοχεύουν στην βέλτιστη κατανομή των πόρων, ήτοι την οικονομική αποτελεσματικότητα.⁶⁵ Στο σημείο αυτό βοηθά η οικονομική ανάλυση του δικαίου, η οποία στοχεύει μέσω ενός κανόνα δικαίου να

---

⁵⁸ Βλ. Τσαούση Ασπασία, Διδακτικές σημειώσεις Δίκαιο και Οικονομία, 2020-2021 σελ. 30, κάνει αναφορά σε περίπτωση όπου το 72% των συμμετεχόντων επέλεξαν την θεραπεία Α επειδή παρουσιάστηκε με θετικό τρόπο, ενώ μόλις το 22% επέλεξαν την ίδια θεραπεία όταν εκείνη παρουσιάστηκε με αρνητικό τρόπο.

⁵⁹ Κορνηλάκης Άγγελος, ό.π., 310.

⁶⁰ Ιωάννου Μαρία, ό.π., σελ. 21.

⁶¹ Κορνηλάκης Άγγελος, ό.π., 310.

⁶² Βλ. Ιωάννου Μαρία, ό.π. σελ. 33, όπου κάνει λόγο για ομοιότητα της αποτελεσματικότητας με την αρχή της αναλογικότητας καθότι η τελευταία απαιτεί για την επίτευξη ενός σκοπού την προσφορότητα του μέτρου.

⁶³ Κορνηλάκης Άγγελος, σελ. 312.

⁶⁴ Τσαούση Ασπασία, Διδακτικές σημειώσεις Δίκαιο και Οικονομία, 2020-2021, σελ. 12.

⁶⁵ Τσαούση Ασπασία, ό.π., σελ. 12.

προάγεται η οικονομική αποτελεσματικότητα και μέσω αυτής επιτυγχάνεται η μεγιστοποίηση της ατομικής ευημερίας και συνακόλουθα η αύξηση της κοινωνικής ευημερίας.⁶⁶

Έχει λεχθεί ότι με τον όρο αποτελεσματικότητα (*efficiency*) δηλώνεται η άριστη κατανομή των-σπάνιων- πόρων με το μικρότερο κόστος και τον στόχο αυτό έχουν τα κριτήρια της αποτελεσματικότητας. Επομένως, τα κριτήρια της αποτελεσματικότητας απαντούν στο ερώτημα ποια είναι η άριστη κατανομή των σπάνιων πόρων με την οποία επιτυγχάνεται η μεγαλύτερη αξία για το κοινωνικό σύνολο. Τα κριτήρια αποτελεσματικότητας που έχουν αναπτυχθεί είναι το κριτήριο Pareto, το κριτήριο Kaldor-Hicks και το κριτήριο Marshall-Posner.

1.5.1. Το κριτήριο αποτελεσματικότητας κατά Pareto

Το κριτήριο αυτό πήρε το όνομά του από τον ιταλό οικονομολόγο του περασμένου αιώνα Vilfredo Pareto (1848-1923). Λέγεται, σύμφωνα με το κριτήριο αποτελεσματικότητας κατά Pareto, ότι μια κατανομή των πόρων είναι ανώτερη κατά Pareto, ή άλλως λέγεται βελτίωση κατά Pareto (*Pareto Superiority*), όταν οι πόροι π.χ. σε μια συναλλαγή πώλησης το ένα συμβαλλόμενο μέρος ή και τα αμφότερα συμβαλλόμενα μέρη βελτιώνουν την θέση τους χωρίς να ζημιώνεται κάποιος τρίτος. Στην περίπτωση, όμως, που οι πόροι έχουν κατανεμηθεί με τέτοιο τρόπο όπου οποιαδήποτε μεταγενέστερη ανακατανομή δεν βελτιώνει ή έστω χειροτερεύει την θέση κάποιου μέρους, τότε γίνεται λόγος για άριστη κατά Pareto (*Pareto optimal*) κατανομή των πόρων.⁶⁷

Στο σημείο αυτό αξίζει να παραθέσουμε ένα παράδειγμα προκειμένου να κατανοήσουμε το κριτήριο αποτελεσματικότητας κατά Pareto. Έστω ότι ο πωλητής Π θέλει να πουλήσει ένα οικοπέδο στον αγοραστή Α. Ο Π επιθυμεί να λάβει 10 ευρώ για την πώληση του οικοπέδου. Ωστόσο, θα ήταν διατεθειμένος να δεχτεί ένα ποσό των 5 ευρώ. Επομένως, ο Π αντλεί μεγαλύτερη ικανοποίηση (*utility*) για τα 5 ευρώ από το να έχει στην κατοχή του το οικόπεδο. Αντίστοιχα, ο Α επιθυμεί να προσφέρει, για την αγοραπωλησία του οικοπέδου, ένα ποσό μέχρι και των 7 ευρώ. Ωστόσο, κάνει στον Π μια προσφορά των 6 ευρώ. Εν προκειμένου, ο Α αντλεί μεγαλύτερη ικανοποίηση να αγοράσει το οικόπεδο από το να αγοράσει κάτι άλλο για 6 ευρώ.

Στο ως άνω παράδειγμα, προκύπτει μια ζώνη διαπραγμάτευσης που ξεκινά από τα 5 ευρώ και φτάνει στα 6 ευρώ. Μέσα στο πλαίσιο αυτό, το οποίο ονομάζεται και «καμπύλη της σύμβασης», η συναλλαγή μπορεί να πραγματοποιηθεί με διάφορες τιμές, οι οποίες αυξάνουν την ικανοποίηση και των δυο μερών. Ειδικότερα, ένα τίμημα λ.χ. των 5,20 ευρώ αυξάνει την ικανοποίηση τόσο του Π όσο και του Α, ήτοι η θέση τους βελτιώνεται. Η δε αυτή αύξηση της ικανοποίησης θεωρείται ως μια κίνηση για αποτελεσματική κατανομή των πόρων. Καταληκτικά, μια αύξηση της ικανοποίησης, τουλάχιστον του ενός συμβαλλόμενου μέρους ή και όλων των συμβαλλόμενων μερών, ήτοι τα συμβαλλόμενα μέρη βελτιώνουν την θέση τους χωρίς να ζημιώνεται τρίτος, τότε, η

⁶⁶ Καραμπατζός Αντώνης, ό.π.

⁶⁷ Βλ. Βλ. Schäfer /Ott, ό.π., σελ. 21 επ. με αναλυτικά παραδείγματα.

ανακατανομή των πόρων θεωρείται μια βελτίωση κατά Pareto (*Pareto Superiority*). Επίσης, στο παρατεθέν παράδειγμα η κατανομή των πόρων θα είναι άριστη κατά Pareto (*Pareto optimality*), αν αμφότερα τα μέρη συμφωνήσουν για την μεταβίβαση της κυριότητας του οικοπέδου στο ποσό των 5,50 ευρώ, καθότι μια μετακίνηση του τιμήματος επί της καμπύλης της σύμβασης δεν θα φέρει τα συμβαλλόμενα μέρη εξίσου ικανοποιημένα.

Η αρχή της ελευθερίας των συμβάσεων (ΑΚ 361) μας βοηθά να κατανοήσουμε την λειτουργία του κριτηρίου αποτελεσματικότητας κατά Pareto. Ειδικότερα, αν τα συμβαλλόμενα μέρη κατά την σύναψη μιας –δίκαιης- σύμβασης συμφωνήσουν σε όλα της τα μέρη, τότε η σύμβαση βελτιώνει κατά Pareto την θέση των συμβαλλόμενων μερών, με την προϋπόθεση ότι κανένας τρίτος δεν ζημιώνεται και κανείς δεν βρίσκεται σε χειρότερη θέση ύστερα από την εκτέλεση της σύμβασης.

Η κριτική για το κριτήριο αποτελεσματικότητας είναι ότι προϋποθέτει την έλλειψη εξωτερικοτήτων⁶⁸(*externalities*), οι οποίες δύσκολα απουσιάζουν ιδίως στη συναλλακτική πρακτική. Στο σημείο αυτό αξίζει να σημειωθεί ότι η ύπαρξη των εξωτερικοτήτων είναι και ο λόγος που η αγορά αποτυγχάνει (*market failure*), ήτοι δεν είναι αποτελεσματική.⁶⁹

Επίσης, κριτική έχει δεχθεί το κριτήριο αποτελεσματικότητας κατά Pareto, καθότι δεν μπορεί να λειτουργήσει αν μειώνεται η ωφέλεια, έστω ενός προσώπου. Πράγματι, η αντίρρηση και μόνο ενός ατόμου είναι αρκετή για να εμποδίσει την σύναψη μιας σύμβασης, ακόμα και αν όλα τα εμπλεκόμενα μέρη επιθυμούν την σύναψη της.⁷⁰ Ακόμα, έχει ασκηθεί κριτική για το εάν η αποτελεσματική κατανομή των πόρων είναι δίκαιη, γιατί στην πραγματικότητα διατηρεί και νομιμοποιεί την υπάρχουσα και άνιση κατανομή των πόρων και θεωρεί ο,τι είναι αποτελεσματικό και «άριστο» σύμφωνα με το κριτήριο αυτό.⁷¹ Με άλλα λόγια, έχει δεχθεί κριτική για το εάν η κατανομή των πόρων είναι δίκαιη και εύστοχα έχει σημειωθεί ότι η αποτελεσματικότητα αφορά το μέγεθος της πίτας, ενώ η κατανομή της είναι ζήτημα δικαιοσύνης (*equity*).⁷² Προσπάθεια για την επίλυση αυτών των δύο ζητημάτων επιχειρήθηκε με το κριτήριο αποτελεσματικότητας Kaldor-Hicks.

---

⁶⁸ Εξωτερικότητα είναι μια έννοια της οικονομικής επιστήμης, η οποία περιγράφει μια περίπτωση αποτυχίας της αγοράς (*market failure*). Ειδικότερα, με τον όρο εξωτερικότητα, υποδηλώνεται ότι κάθε απόφαση για μια δραστηριότητα που λαμβάνει ένας οικονομικός φορέας έχει επίδραση (εξωτερικότητα) σε κάποιον τρίτο. Συγκεκριμένα, όταν κάποιος τρίτος ευνοείται από την απόφαση άλλου, ήτοι αντλεί ωφέλεια από απόφαση άλλου γίνεται λόγος για θετική εξωτερικότητα. Αντίθετα, αν κάποιος βλάπτεται από την απόφαση άλλου, ήτοι του επιβάλλονται κόστη από απόφαση τρίτου, τότε γίνεται λόγος για αρνητική εξωτερικότητα.

Ο οικονομικός φορέας που λαμβάνει την απόφαση λαμβάνει το κόστος και το όφελος που του αφορά και δεν λαμβάνει υπόψιν του το κοινωνικό κόστος, ήτοι την επίδραση που θα έχει η απόφαση του σε τρίτους. Η δε απόφαση του, όπως αναφέραμε παραπάνω, μπορεί να επηρεάσει την ευημερία του τρίτου ευεργετικά ή αρνητικά.

⁶⁹ Κορνηλάκης Άγγελος, ό.π. 315.

⁷⁰ Βλ. Schäfer/ott, ό.π., σελ 22, ο οποίος κάνει λόγο για την ομοφωνία η οποία κατέχει μεγάλη σημασία στις θεωρίες των κοινωνικών επιστημών. Αναφορές για την σημασία της ομοφωνίας υπάρχουν στα έργα του Rousseau και Habermas, πολύ πριν εμφανιστούν τα κριτήρια αποτελεσματικότητας από τον Pareto.

⁷¹ Τσαούση Ασπασία, ό.π., σελ. 14.

⁷² Makinw Gregory and Mark P. Taylor, ό.π., σελ. 156.

1.5.2. Κριτήριο αποτελεσματικότητας Kaldor-Hicks

Για την περίπτωση που δεν επιτυγχάνεται η ομοφωνία σύμφωνα με το κριτήριο Pareto, οι οικονομολόγοι Nicholas Kaldor (1908-1986) και John Hicks (1904-1989) οδηγήθηκαν στο να διατυπώσουν το κριτήριο αποτελεσματικότητας Kaldor-Hicks, το οποίο είναι γνωστό και ως κριτήριο ή αρχή της αποζημίωσης.⁷³ Το εν λόγω κριτήριο ορίζει ότι μια κατανομή πόρων είναι αποτελεσματική, αν εκείνοι που ωφελούνται μπορούν – θεωρητικά-να αποζημιώσουν εκείνους που ζημιώνονται από εκείνη την κατανομή. Το αποτέλεσμα που προκύπτει, ύστερα από την καταβολή αποζημίωσης, μπορεί να επιφέρει μια κατά Pareto βελτίωση αλλά αυτό δεν είναι απαραίτητο.

Η δυνατότητα αποζημίωσης δεν είναι πάντοτε εφικτή, ιδιαίτερα σε περιπτώσεις που απαιτείται να αποζημιωθούν πολλά πρόσωπα, που δεν ωφελούνται από την κατανομή των πόρων. Ωστόσο, στην περίπτωση που είναι εφικτή η αποζημίωση, το αποτέλεσμα θα ήταν ταυτόσημο με το κριτήριο αποτελεσματικότητας κατά Pareto, γιατί κανένας δεν θα ζημιωνόταν. Ειδικότερα, εκείνοι που θα βρεθούν σε χειρότερη θέση θα λάμβαναν την αντίστοιχη αποζημίωση και ένας ή περισσότεροι ευνοούμενοι θα βελτιώναν την ευημερία τους. Στο σημείο αυτό, εντοπίζουμε την σύνδεση του κριτηρίου Kaldor-Hicks με το κριτήριο Pareto. Εύστοχα, λοιπόν, έχει σημειωθεί ότι οι αποφάσεις που λαμβάνονται σύμφωνα με το κριτήριο Kaldor-Hicks είναι πιθανές βελτιώσεις Pareto.⁷⁴

Η αξία του κριτηρίου αυτού είναι ότι εκκινεί από την σκέψη ότι δικαιολογείται σε μια κοινωνία να ζημιώνονται ορισμένοι, αν αυτό προσφέρει περισσότερα οφέλη για το μεγαλύτερο μέρος της κοινωνίας.⁷⁵ Για τον λόγο αυτό, το κριτήριο Kaldor-Hicks είναι χρήσιμο και προσφέρει αξιόπιστη ανάλυση κόστους-οφέλους (*cost-benefits analysis*) λ.χ. στις περιπτώσεις δημοσίων έργων (π.χ. μετρό, αεροδρόμιο), γιατί αν τα έσοδα υπερβαίνουν τα έξοδα, συμπεριλαμβανομένου και τις αποζημιώσεις για εκείνους που βλάπτονται από την κατασκευή του έργου, το έργο θα κατασκευαστεί.⁷⁶

Καταληκτικά, το κριτήριο αυτό εγείρει προβληματισμούς, καθότι ενδιαφέρεται για την αύξηση της ευημερίας στο σύνολό της και δεν ενδιαφέρεται για τη διανομή της ευημερίας σε όλα τα ενδιαφερόμενα μέρη. Ειδικότερα, η κατανομή των πόρων, σύμφωνα με το κριτήριο Kaldor-Hicks, σημαίνει ότι αυτός που ωφελείται μπορεί να βελτιώσει την θέση του, ενώ εκείνος που δεν ωφελείται, μολονότι θα λάβει-θεωρητικά- την αποζημίωση, στην πραγματικότητα η θέση του δεν βελτιώνεται. Το εν λόγω κριτήριο ενδιαφέρεται να αυξήσει για ένα, τουλάχιστον, ενδιαφερόμενο μέρος την ευημερία του, αδιαφορώντας για το αν τα υπόλοιπα μέρη βελτιώνουν την θέση τους, τα οποία, ενδεχομένως, να βρίσκονται στην πλευρά των ηττημένων για απροσδιόριστο χρονικό ορίζοντα. Πράγματι, δεν είναι ρεαλιστικό μακροπρόθεσμα οι μη ωφελούμενοι να μη βελτιώνουν ποτέ την θέση τους και να περιμένουν την αποζημίωση.⁷⁷ Εν τούτοις, η προβληματική αυτή εγείρει ζητήματα διανεμητικής δικαιοσύνης μολονότι πετυχαίνει με αποτελεσματικό τρόπο την

⁷³ Βλ. Schäfer/ott, ό.π., σελ. 28 επ.

⁷⁴ Schäfer/ott, ό.π., σελ. 30.

⁷⁵ Τσαούση Ασπασία, ό.π., σελ. 14.

⁷⁶ Τσαούση Ασπασία, ό.π., σελ. 14.

⁷⁷ Schäfer/ott, ό.π., σελ. 34.

αύξηση της πίτας. Τέλος, ένα μειονέκτημα είναι ότι με το κριτήριο αυτό υπάρχει δυσκολία στην διωποκειμενική σύγκριση χρησιμότητας, μειονέκτημα στο οποίο προσπάθησε να απαντήσει ο ομοσπονδιακός δικαστής των Η.Π.Α. και καθηγητής στη Νομική Σχολή του Σικάγου, Richard Posner, και το οποίο αναλύουμε στην επόμενη ενότητα.

1.5.3. Κριτήριο αποτελεσματικότητας Marshall-Posner

Παραλλαγή του κριτηρίου Kaldor-Hicks, που χρησιμοποιείται ευρύτατα στα οικονομικά της ευημερίας, καθώς και στην οικονομική ανάλυση του δικαίου είναι το κριτήριο Marshall-Posner. Το κριτήριο αυτό θεωρεί αποτελεσματικό, οτι αυξάνει τον πλούτο της κοινωνίας με την συναίνεση των μερών. Για το εν λόγω κριτήριο αυτό που έχει σημασία είναι η αύξηση του κοινωνικού πλούτου και όχι η αντλούμενη χρησιμότητα. Με άλλα λόγια, αποτελεσματικότητα με το κριτήριο Marshall-Posner, είναι η μεγιστοποίηση του κοινωνικού πλούτου. Ωστόσο, μεγιστοποίηση του κοινωνικού πλούτου επιτυγχάνεται και με το κριτήριο Kaldor-Hicks. Το σημείο, όμως, που τα κριτήρια διαφέρουν είναι ότι το κριτήριο Marshall-Posner προβαίνει σε αντικειμενικότερη, διωποκειμενική σύγκριση, επειδή υπάρχει κοινό μέτρο σύγκρισης, εκείνο της αποτιμώμενης χρηματικής αξίας.⁷⁸ Στην πραγματικότητα, το κριτήριο Kaldor-Hicks εξειδικεύτηκε από τον Richard Posner, ο οποίος υποστήριξε ότι ο υπολογισμός της χρηματικής αξίας στηρίζεται στην επιθυμία του ατόμου να πληρώσει (*willingness to pay*), η οποία υποτίθεται ότι αποκαλύπτει τον πλούτο που προκύπτει από μια συναλλαγή.⁷⁹ Με άλλα λόγια, οι πόροι πρέπει να μετακινούνται σε εκείνους που τα αξιολογούν περισσότερο και επιθυμούν να πληρώσουν την μεγαλύτερη τιμή, καθότι εκείνοι είναι που θα αντλήσουν την μεγαλύτερη χρησιμότητα/ευχαρίστηση.

Έχοντας, λοιπόν, προσεγγίσει το κριτήριο Pareto και Kaldor-Hicks με ένα παράδειγμα επωφελούς συναλλαγής, ήτοι μιας πώλησης, στο σημείο αυτό αξίζει να αναπτύξουμε το ίδιο παράδειγμα για την κατανόηση του κριτηρίου Marshall-Posner. Ο Πωλητής Π έχει πλήρη κυριότητα ενός οικοπέδου που αξίζει για εκείνον 10 ευρώ, ως εκ τούτου θα δεχτεί να το πουλήσει από 10 ευρώ και άνω. Στην αντίπερα όχθη, είναι ο Αγοραστής Α, ο οποίος έχει στην κατοχή του 15 ευρώ, με τα οποία θα επιθυμούσε να αγοράσει το οικόπεδο του Π. Στη συνέχεια, ο Π πουλάει το οικόπεδο του στον Α με τίμημα πώλησεως στα 12 ευρώ. Επομένως, ο Π είχε στην κατοχή του κάτι που άξιζε για εκείνον 10 ευρώ και τώρα έχει 12 ευρώ. Αντίθετα, ο Α είχε 15 ευρώ και τώρα έχει 18 ευρώ. Συγκεκριμένα, ο Α μολονότι έδωσε 12 ευρώ για την αγορά του οικοπέδου, τώρα έχει στην κυριότητα του κάτι που αξίζει για τον ίδιο 15 ευρώ και το ποσό των 3 ευρώ που περίσσεψε από την συναλλαγή του με τον Π.

Από την παραπάνω συναλλαγή κερδισμένοι, διότι βελτίωσαν την αρχική θέση τους, τόσο ο Α όσο και Π καθότι από κοινού κέρδισαν 5 ευρώ (3+2). Τούτο είναι το πλεόνασμα που προέκυψε από την σύμβαση της πώλησης μεταξύ τους και οφείλεται στις υποκειμενικές τους αξίες που είχαν οι ίδιοι για το αντικείμενο της συναλλαγής, ήτοι το

⁷⁸ Ιωάννου Μαρία, ό.π., σελ 44.

⁷⁹ Κορνηλάκης Αγγελος, ό.π., σελ. 317.

οικόπεδο. Συγκεκριμένα, ο Π έχει πλεόνασμα αγοραστή 2 ευρώ μολονότι θα δεχόταν να το πουλήσει για 10 ευρώ. Ωστόσο, κατάφερε να το πουλήσει για 12 ευρώ, εξ ου και το κέρδος του. Πλεόνασμα αγοραστή έχουμε από την πλευρά του Α, ο οποίος ήταν διατεθειμένος να αγοράσει το οικόπεδο μέχρι την τιμή των 15 ευρώ και κατάφερε να το αγοράσει για 12 ευρώ. Επίσης, ιδιαίτερη σημασία έχει να τονίσουμε ότι το πλεόνασμα της ανωτέρω συναλλαγής ισοδυναμεί με την διαφορά της υποκειμενικής αξίας του οικοπέδου που έχουν ο Α και ο Π, ήτοι 15 ευρώ ο πρώτος και 10 ευρώ ο δεύτερος (15-10=5). Το πλεόνασμα αυτό, ήτοι η αύξηση του πλούτου είναι αυτό που ονομάζουμε αποτελεσματική κατανομή των πόρων και είναι εφικτή γιατί οι άνθρωποι, αν και με διαφορετικές υποκειμενικές εκτιμήσεις, έχουν το χρήμα ως κοινό μέτρο σύγκρισης.⁸⁰

ΜΕΡΟΣ 2^ο

Η οικονομική ανάλυση του δικαίου

2.1. Εισαγωγικά: Ιστορική αναδρομή της οικονομικής ανάλυσης του δικαίου

Η συσχέτιση του δικαίου με τα οικονομικά πριν την γέννηση της οικονομικής ανάλυσης του δικαίου ήταν κυρίως σε δικαιικούς κλάδους που έχουν νομικούς κανόνες που ρυθμίζουν σχέσεις με οικονομικό χαρακτήρα, όπως για παράδειγμα το φορολογικό, το δίκαιο του ανταγωνισμού κ.α., καθώς και ειδικά ζητήματα όπως ο καθορισμός της αποζημίωσης, κλπ. Ωστόσο, η σύζευξη των οικονομικών με τα νομικά δεν είναι νέα.

Ψήγματα της σχέσης των οικονομικών με τα νομικά έχουν υπάρξει από την εποχή του Adam Smith, ο οποίος δίδασκε το μάθημα «Δίκαιο και Πολιτική Οικονομία», καθώς και ρητή αναφορά της σχέσης του δικαίου με τα οικονομικά κάνει στο *Magnus Opus* του, τον Πλούτο των Εθνών (1776).⁸¹ Επίσης, κεντρικό θέμα της προσέγγισης των οικονομικών με το δίκαιο εντοπίζεται στο *a treatise of human nature* του David Hume (1739) καθώς και στο κλασικό έργο *An essay on the History of Civil Society* του Adam Ferguson (1767).⁸² Παρόλα αυτά, ο Adam Smith θεωρείται ο πρώτος που έκανε τις πρώτες αναλύσεις-προσεγγίσεις των νομικών και οικονομικών παραγόντων, οι οποίοι με την σειρά τους θα μπορούσαν να οδηγήσουν στην αποτελεσματικότητα της απονομής της δικαιοσύνης.⁸³

Παρατηρούμε ότι ανέκαθεν υπήρχε μια σύνδεση της νομικής και της οικονομικής επιστήμης. Ωστόσο, ποτέ άλλοτε δεν υπήρξε μια θεωρία που να επιβεβαιώνει αυτήν τη

⁸⁰ Τσαούση Ασπασία, ό.π., σελ. 15.

⁸¹ Κορνηλάκης Άγγελος, ό.π. σελ. 281.

⁸² Βλ. *The origins of law and economics, essays by the founding fathers*, edited by Francesco Parisi and Charles K. Rowley, publish Edward Elgar, σελ. 3. όπου γίνεται εκτενή αναφορά στα έργα του Adam Smith, David Hume και Adam Ferguson για την σχέση των οικονομικών με το δίκαιο.

⁸³ *The origins of law and economics, essays by the founding fathers*, edited by Francesco Parisi and Charles K. Rowley, publish Edward Elgar, σελ. 7.

σύζευξη των δύο επιστημών και τούτο το προσφέρει μια νέα θεωρία, αυτή της οικονομικής ανάλυσης του δικαίου.

Η οικονομική ανάλυση του δικαίου, πράγματι, είναι η πιο επιτυχημένη διεπιστημονική προσέγγιση στο δικαϊκό φαινόμενο και η εν λόγω θεωρία εκπληρώνει τις προϋποθέσεις που θέτει η σύγχρονη Επιστημολογία για την εγκυρότητα της θεωρίας αυτής, ως επιστημονικής.⁸⁴

Η θεωρητική θεμελίωση, καθώς και η γέννηση της οικονομικής ανάλυσης του δικαίου ανήκει στον οικονομολόγο Ronald Coase με το διάσημο άρθρο του «The problem of social cost». Στο άρθρο αυτό διατύπωσε το περίφημο θεώρημά του γνωστό πλέον ως θεώρημα του Coase και άλλαξε τον τρόπο με τον οποίο οι οικονομολόγοι προσεγγίζουν το δίκαιο και τους θεσμούς. Ο Coase ειδικότερα, απέδειξε ότι σε έναν κόσμο χαμηλών συναλλακτικών εξόδων τα δικαιώματα θα καταλήξουν σε εκείνον που τα αξιολογεί (οικονομικά) περισσότερο, ανεξάρτητα από την κατανομή των δικαιωμάτων από το δίκαιο.

Σύγχρονους εκπροσώπους της οικονομικής ανάλυσης του δικαίου ενδεικτικά θα αναφέρουμε τον Guido Calabresi, ο οποίος δημοσίευσε μελέτη για το δίκαιο των αδικοπραξιών,⁸⁵ καθώς και τον Richard Posner, ο οποίος με το έργο του, το *Economic Analysis of Law*, προσέγγισε σχεδόν όλους τους κλάδους της νομικής επιστήμης (ποινικό, οικογενειακό δίκαιο, συνταγματικό δίκαιο, δίκαιο ανταγωνισμού κ.α.) με τα εργαλεία της οικονομικής επιστήμης αποδεικνύοντας ότι η οικονομική ανάλυση του δικαίου είναι μια διεπιστημονική προσέγγιση του δικαίου σύμφωνα με τα πορίσματα της οικονομικής επιστήμης.⁸⁶

2.1.1. Η οικονομική ανάλυση του δικαίου

Η οικονομική ανάλυση του δικαίου (εφεξής ΟΑΔ) είναι μια διεπιστημονική προσέγγιση του δικαίου και έχει ως στόχο την ερμηνεία και την αξιολόγηση των νομικών κανόνων όχι μόνο με τις μεθόδους της νομικής επιστήμης αλλά και σύμφωνα με εκείνες της οικονομικής επιστήμης. Ειδικότερα, η θεωρία αυτή ερμηνεύει και αξιολογεί τον κανόνα δικαίου σύμφωνα με το κατά πόσο είναι αυτός είναι αποτελεσματικός (*efficiency*), ήτοι κατά πόσο πετυχαίνει την καλύτερη κατανομή των σπάνιων πόρων με το μικρότερο δυνατό κόστος σε συνδυασμό με την επίτευξη της μεγαλύτερης κοινωνικής ευημερίας. Δεν πρέπει να λησμονούμε ότι στόχος του δικαίου είναι η κοινωνική ευημερία και προκειμένου να είναι αποτελεσματικό, σε αυτό το σημείο η οικονομική επιστήμη παρέχει στο δίκαιο τα εργαλεία για να πετύχει τους σκοπούς του.⁸⁷ Για τον λόγο αυτό η ΟΑΔ αξιώνει εφαρμογή σε όλο το πεδίο του δικαίου.⁸⁸

---

⁸⁴ Γέμτος, Δίκαιο & Οικονομικά, Οικονομία και Δίκαιο, Τόμος Β', 2^η έκδοση, Αθήνα-Κομοτηνή, 2001, σελ. 56.

⁸⁵ Βλ. Guido Calabresi, «Some thought on risk distribution and the law of torts», 70 *Yale Law Journal* 499 (1961).

⁸⁶ Χατζής Αριστείδης, Η οικονομική ανάλυση του δικαίου των συμβάσεων (στο παράδειγμα της ποινικής ρήτρας, ΑΚ 409), σελ.3.

⁸⁷ Βλ. ιδίως Χατζή, Δίκαιο και Οικονομικά - Σημειώσεις, σελ.4.

⁸⁸ Κορνηλάκης Αγγελος, ό.π. σελ. 283.

Βασικός σκοπός της ΟΑΔ είναι να προσφέρει μια επιστημονική θεωρία, η οποία να αναλύει και να διαμορφώνει ορθολογικά τους νομικούς κανόνες. Ειδικότερα, οι οικονομολόγοι προσεγγίζουν το δίκαιο ως κάτι που περιορίζει και, άρα, θέτει εμπόδια (*constrains*) στην επιλογή των ορθολογικών⁸⁹ ατόμων, οι οποίοι με τις ορθολογικές αποφάσεις τους προσπαθούν να μεγιστοποιήσουν την ωφέλεια τους, ήτοι την ατομική τους ευημερία, χωρίς να παραγνωρίζουν την σημασία που έχει το δίκαιο για την ανάπτυξη της οικονομικής ευημερίας.⁹⁰ Συνεπώς, η ΟΑΔ προσεγγίζει τους νομικούς κανόνες συγκρίνοντας το κόστος, δηλαδή τις κυρώσεις που αυτοί επιβάλλουν σε περίπτωση παραβίαση τους, με την ωφέλεια που αντλεί το άτομο από την παραβίαση των νομικών κανόνων. Ως εκ τούτου, δεν αποκλείεται, ύστερα από σύγκριση κόστους και οφέλους, η παραβίαση ενός κανόνα δικαίου να είναι ολότελα ορθολογική εν αντιθέσει της νομικής παράδοσης που θέλει, τους κανόνες δικαίου ως πρότυπα συμπεριφοράς και θεωρεί την παραβίαση τους είναι «άλογη».⁹¹

Τούτο είναι και το μεγαλύτερο πλεονέκτημα της θεωρίας αυτής, πλεονέκτημα που ίσως καμία άλλη θεωρία του δικαίου δεν παρέχει. Ειδικότερα, η ΟΑΔ επιχειρεί να προβλέψει εκ των προτέρων την επιρροή, δηλαδή την συνέπεια που έχουν οι κανόνες δικαίου στην συμπεριφορά των ατόμων. Παράλληλα, η ΟΑΔ προβαίνει και στην αξιολόγηση των νομικών ρυθμίσεων έχοντας ως κριτήριο ευημερίας την οικονομική αποτελεσματικότητα του νόμου. Συμπερασματικά, το δίκαιο για την επίτευξη των στόχων του χρησιμοποιεί τους κανόνες δικαίου, τους οποίους η ΟΑΔ προσεγγίζει για την επίτευξη της καλύτερης δυνατής κοινωνικής ευημερίας.⁹²

2.1.2. Οι διακρίσεις της οικονομικής ανάλυσης του δικαίου

Η ΟΑΔ διακρίνεται σε περιγραφική και εξηγητική (*θετική ΟΑΔ, positive law and economics*) και σε δεοντολογική/κανονιστική ΟΑΔ (*normative law and economics*). Η θετική ΟΑΔ επικεντρώνεται στην πρόβλεψη και στην εξήγηση των συνεπειών που έχουν οι νομικές ρυθμίσεις. Για τους σκοπούς της, η θετική ΟΑΔ, στηρίζεται στις επιστημονικές υποθέσεις της κλασικής Μικροοικονομικής και έχει ως βάση το οικονομικό συμπεριφορικό υπόδειγμα του *homo economicus*. Από την άλλη, η δεοντολογική/κανονιστική ΟΑΔ προβαίνει στην αξιολόγηση των νομικών ρυθμίσεων, με μέτρο ερμηνείας του νόμου την αποτελεσματικότητά του, και προτείνει λύσεις (κυρίως στην νομοθετική επιλογή), ώστε να επιτυγχάνεται η καλύτερη αποτελεσματικότητα στην κοινωνία, εκεί που η αγορά αποτυγχάνει.⁹³

Η θετική ΟΑΔ, με κύριους εκπροσώπους της τον δικαστή και καθηγητή της Νομικής Σχολής του Σικάγου Richard Posner και τον οικονομολόγο Ronald Coase, ο οποίος για την συμβολή του βραβεύτηκε με Νομπέλ οικονομικών, προσεγγίζει το δίκαιο υιοθετώντας από την μικροοικονομική θεωρία το οικονομικό υπόδειγμα του *homo*

⁸⁹ Τα άτομα όπως περιγράψαμε σε προηγούμενη ενότητα, έχουν περιορισμένη ορθολογικότητα (*bounded rationality*) και γνωστικές προκαταλήψεις (*cognitive bias*) και ως εκ τούτου εμποδίζονται για να λάβουν την τέλεια ορθολογική απόφαση.

⁹⁰ Χατζής Αριστείδης, Το θεώρημα του Coase και η οικονομική ανάλυση του δικαίου, σελ. 1.

⁹¹ Γέμτος, ό.π. σελ. 59.

⁹² Γεωργακόπουλος Νίκος, Η οικονομική ανάλυση του Πτωχευτικού Δικαίου, σελ. 23.

⁹³ Ιωάννου Μαρία, ό.π., σελ. 170.

economicus. Έχει λεχθεί, ότι το υπόδειγμα του homo economicus εκκινεί με την υπόθεση ότι τα άτομα επιδεικνύουν ορθολογική συμπεριφορά και άρα, επιδιώκουν ορθολογικά το ατομικό τους συμφέρον. Η θετική ΟΑΔ λαμβάνοντας υπόψη την παραπάνω διαπίστωση, στη συνέχεια εξετάζει κατά πόσο οι κανόνες δικαίου είναι αποτελεσματικοί ή όχι. Εξετάζεται, λοιπόν, αν οι κανόνες δικαίου περιορίζουν την σπατάλη ή άλλως αν κατανέμουν αποτελεσματικά τους –πεπερασμένους- πόρους, δεδομένου ότι οι κανόνες δικαίου εξαιτίας μιας αλλαγής στην τιμή ενός πόρου, μιας νομοθετικής μεταβολής, μιας διαφορετικής ερμηνείας μπορούν να αλλάξουν την ζήτηση, την παραγωγή και ως εκ τούτου να επηρεάσουν την συμπεριφορά ενός ορθολογικού ατόμου και άρα, την κατανομή ενός πόρου.⁹⁴ Καταληκτικά, η θετική ΟΑΔ στοχεύει στην εκ των προτέρων πρόβλεψη των κανόνων του δικαίου στην συμπεριφορά των ατόμων και συνακόλουθα βοηθά την νομική επιστήμη να προβλέψει τις οικονομικές επιπτώσεις ενός κανόνα δικαίου σε επίπεδο νομοθέτησης. Ακόμα, βοηθά με το να προτείνει κανόνες δικαίου ή ερμηνείες αυτών που στοχεύουν στην επίτευξη της αποτελεσματικότητας.

Η δεοντολογική/κανονιστική ΟΑΔ, η οποία έχει κύριο εκπρόσωπο της τον καθηγητή της Νομικής Σχολής του Yale Guido Calabresi, στηρίζεται σε άλλον κλάδο της οικονομικής επιστήμης, στα οικονομικά της ευημερίας. Τα οικονομικά της ευημερίας αξιολογούν τις καταστάσεις με γνώμονα την ευημερία και την αποτελεσματικότητα και ως εκ τούτου επιλέγουν εκείνη την κατάσταση που αυξάνει την ατομική και κοινωνική ευημερία. Επομένως, τα οικονομικά της ευημερίας συνδράμουν την δεοντολογική/κανονιστική ΟΑ να προσεγγίζει τους κανόνες του δικαίου με γνώμονα την ευημερία και την αποτελεσματικότητα.

Τα οικονομικά της ευημερίας αποτελούν σπουδαίο τομέα της οικονομικής επιστήμης καθότι χρησιμοποιεί τα πορίσματα της για να διατυπώσει δεοντολογικές-αξιολογικές κρίσεις⁹⁵ εκεί που η αγορά αποτυγχάνει (*market failure*).⁹⁶ Επομένως, η δεοντολογική/κανονιστική ΟΑΔ αξιολογεί τους κανόνες δικαίου με το αν αυξάνουν την ατομική και κοινωνική ευημερία και στη συνέχεια προτείνει σύμφωνα με τα πορίσματα της κανόνες δικαίου που μεγιστοποιούν την κοινωνική ευημερία. Στην περίπτωση που δεν επιτυγχάνεται η αποτελεσματικότητα, τότε, σύμφωνα με την δεοντολογική/κανονιστική ΟΑΔ το δίκαιο πρέπει να καλλιεργήσει το έδαφος για την αύξηση της. Το τελευταίο μπορεί να το πετύχει με την διευκόλυνση της αγοράς μέσω της μείωσης των συναλλακτικού κόστους, ή με το να μιμηθεί η αγορά τα αποτελέσματα της στην υποθετική περίπτωση που μπορούσε να είχε λειτουργήσει ομαλά χωρίς στρεβλώσεις.⁹⁷

Καταληκτικά, η ΟΑΔ, αρχικά ξεκίνησε ως θεωρία και ύστερα ως πρακτική διεπιστημονικής προσέγγισης του δικαϊκού φαινομένου. Σε πρώτη προσέγγιση, η ΟΑΔ, προβαίνει στην εκτίμηση και αξιολόγηση των κανόνων δικαίου και σε δεύτερη προσέγγιση εξετάζει τα αποτελέσματα και τις συνέπειες των κανόνων δικαίου. Ο στόχος της ΟΑΔ παραμένει, πάντοτε, ίδιος, ήτοι να διαμορφώσει καταστάσεις, να προτείνει

⁹⁴ Ιωάννου Μαρία, ό.π. σελ. 170.

⁹⁵ Κορνηλάκης Άγγελος, σελ. 312.

⁹⁶ Ιωάννου Μαρία, ό.π. 172.

⁹⁷ Ιωάννου Μαρία, ό.π., σελ. 170.

κανόνες δικαίου που μεγιστοποιούν την οικονομική ευημερία. Σε επόμενη ενότητα του παρόντος πονήματος αναφέρεται η προσφορά της ΟΑΔ στην επιστήμη του δικαίου.

2.2. Το θεώρημα του Coase

Θεμέλια λίθος της ΟΑΔ αποτέλεσε το θεώρημα του Coase. Ο Ronald Coase υπήρξε καθηγητής στη Νομική Σχολή του Σικάγου και τιμήθηκε με το βραβείο του Νόμπελ Οικονομικών για την συμβολή του στην οικονομική επιστήμη. Ο ίδιος υποστήριζε ότι δεν διατύπωσε κάποιο θεώρημα. Πράγματι, ο οικονομολόγος George Stigler είναι εκείνος που έδωσε στις θέσεις του Coase, που υποστήριζε με το διάσημο άρθρο του «The problem of the social cost»⁹⁸, την μορφή θεωρήματος.⁹⁹

Αφορμή του Coase για τις θέσεις του στο «The problem of social cost» ήταν η οικονομική έννοια της εξωτερικότητας (*externality*), έννοια που έχει σημειωθεί σε προηγούμενη ενότητα και που περιγράφει μια περίπτωση αποτυχίας της αγοράς (*market failure*). Με την έννοια της αρνητικής εξωτερικότητας είχε ασχοληθεί νωρίτερα ο Γάλλος οικονομολόγος Arthur Pigou προτείνοντας λύσεις που ήταν βασισμένες στα Οικονομικά της Ευημερίας, ήτοι να αποζημιωθεί από τον υπεύθυνο για τη ζημία που υφίσταται από την εξωτερικότητα ο ζημιωθείς ή να επιβληθεί στον υπεύθυνο κάποιος φόρος που αντιστοιχεί στη ζημία που προκαλείται ή τέλος, να του επιβληθούν τα κατάλληλα διοικητικά μέτρα για την αποτροπή της ζημίας. Με τις λύσεις του Pigou, ο Coase δεν ήταν ικανοποιημένος και με τις σκέψεις του περί αρνητικής εξωτερικότητας επηρέασε, χωρίς να το γνωρίζει, την νομική επιστήμη και χωρίς να έχει κάποιο ενδιαφέρον για εκείνη, θέτοντας τα θεμέλια της ΟΑΔ.

Στο άρθρο του «The problem of social cost» ο Coase εκφράζει τις σκέψεις του με ένα παράδειγμα όπου ένας κτηνοτρόφος εκτρέφει ζώα και ένας γεωργός καλλιεργεί σιτάρι, σε όμορα οικόπεδα. Το πρόβλημα που προκύπτει είναι ότι τα ζώα του κτηνοτρόφου μπαίνουν στο οικόπεδο του γεωργού και τρώνε τα σιτηρά με αποτέλεσμα ο τελευταίος να υφίσταται ζημία. Η νομική επιστήμη θα εξέταζε την ως άνω περίπτωση ως μια περίπτωση προσβολής του δικαιώματος του γεωργού και ως εκ τούτου ο κτηνοτρόφος θα ήταν εκ του νόμου υποχρεωμένος να τον αποζημιώσει. Επίσης, αξίζει να σημειωθεί ότι και οι οικονομολόγοι θα εξέταζαν την προβληματική αυτή ως περίπτωση προσβολής δικαιώματος και θα λύνανε το πρόβλημα σύμφωνα με όσα υποστήριξε ο Pigou (αποζημίωση, επιβολή φόρου, διοικητικά μέτρα). Ωστόσο, ο Coase όπως θα εξετάσουμε σε επόμενη ενότητα, προσέγγισε την περίπτωση αυτή ως μια περίπτωση όπου υπάρχει σύγκρουση συμφερόντων και όχι ως μια περίπτωση προσβολής ενός δικαιώματος και διερωτήθηκε σκεπτόμενος ποιο είναι το κοινωνικά άριστο σημείο μεταξύ της εκτροφής ζώων και της καλλιέργειας των σιτηρών.

Στο σημείο αυτό αξίζει να σημειώσουμε ότι ο Coase χωρίς να το γνωρίζει, τέτοια προσέγγιση σε αυτά τα ζητήματα είχε προβεί νωρίτερα τον 19^ο αιώνα ο μεγάλος γερμανός νομικός Rudolf von Jhering, ο οποίος είχε υποστηρίξει ότι δεν υπάρχουν φυσικά δικαιώματα αλλά βιοτικά συμφέροντα και ανάγκες και όταν εκείνα έρχονται σε

⁹⁸ Coase Ronald, The problem of social cost, The Journal of Law Economics Vol 3, 1960.

⁹⁹ Βλ. Schäfer/ott, ό.π., σελ. 86 και Κορνηλάκη, ό.π. σελ. 319.

σύγκρουση, τότε το δίκαιο θα επιλέξει ποιο από αυτά θα προστατέψει μετατρέποντας το συμφέρον σε δικαίωμα υποστηρίζοντας παράλληλα ότι το συμφέρον που πρέπει να προστατευθεί είναι εκείνο που θα αυξάνει την κοινωνική ευημερία μακροπρόθεσμα.¹⁰⁰ Μέχρι τότε κανένας δεν μπόρεσε να προσφέρει μια μέθοδο ανεύρεσης εκείνου το συμφέροντος που αυξάνει την κοινωνική ευημερία και ως εκ τούτου αυτό το συμφέρον θα έπρεπε να προστατευθεί με το να αναχθεί σε δικαίωμα. Ο Coase με τις σκέψεις του ήταν εκείνος του παρέδωσε στη νομική επιστήμη την μέθοδο με την οποία ανευρίσκεται το συμφέρον που μακροπρόθεσμα αυξάνει την κοινωνική ευημερία, μια μέθοδο που στηρίζεται στα εργαλεία της οικονομικής επιστήμης.

2.2.1. Παράδειγμα πρώτο

Ο Coase εκφράζει τις σκέψεις του με ένα παράδειγμα όπου ένας κτηνοτρόφος εκτρέφει ζώα και ένας γεωργός καλλιεργεί σιτάρι, σε όμορα οικόπεδα. Το πρόβλημα που προκύπτει είναι ότι τα ζώα του κτηνοτρόφου μπαίνουν στο οικόπεδο του γεωργού και τρώνε τα σιτηρά με αποτέλεσμα ο τελευταίος να υφίσταται ζημία. Ξανασημειώνουμε, ότι ο Coase, δεν προσέγγισε την περίπτωση αυτή ως μια περίπτωση προσβολής δικαιώματος αλλά αναρωτήθηκε ποιο συμφέρον είναι άξιο προστασίας, ήτοι το συμφέρον του κτηνοτρόφου να εκτρέφει ζώα ή το συμφέρον του γεωργού να καλλιεργεί σιτηρά; Ειδικότερα ο Coase τόνισε ότι το πρόβλημα είναι διττό, ήτοι αμοιβαίο και για τις δύο πλευρές και έθεσε το θέμα ζήτημα ως πρόβλημα επιλογής μεταξύ δύο δραστηριοτήτων, όπου το ζητούμενο είναι να αποφευχθεί η πιο σοβαρή βλάβη.¹⁰¹ Στην πραγματικότητα, το πραγματικό ερώτημα του ήταν για το ποιο είναι το άριστο¹⁰² σημείο μεταξύ εκτροφής ζώων και της καλλιέργειας των σιτηρών.

Ο Coase με το παραπάνω παράδειγμα υποστήριξε ότι αν υπάρχει επαρκής εξειδίκευση των δικαιωμάτων, ήτοι των έννομων συμφερόντων και τα συναλλακτικά έξοδα είναι μηδενικά, τότε οι πόροι (εδώ το δικαίωμα εκτροφής ζώων ή αυτό της καλλιέργειας σιτηρών) θα οδηγηθούν ύστερα από συμφωνίες των μερών σε εκείνον που τα αξιολογεί περισσότερο ανεξάρτητα από την αρχική κατανομή τους.¹⁰³ Με άλλα λόγια οι πόροι θα καταλήξουν σε εκείνον που τα αξιολογεί περισσότερο ανεξάρτητα από την αρχική κατανομή –του πόρου- από δίκαιο (νόμος ή δικαστική απόφαση). Το τελευταίο ο Coase το υποστηρίζει με την υποθετική σκέψη ότι αν ο νόμος (ή κάποια δικαστική απόφαση) δίνει στον γεωργό το δικαίωμα να απαγορεύσει την είσοδο των ζώων στο οικόπεδο του, τότε ο κτηνοτρόφος, ο οποίος, έχει κέρδος από την εκτροφή των ζώων θα αγόραζε το δικαίωμα του γεωργού και έτσι, θα αύξανε την παραγωγή του μέχρι το οριακό του όφελος από την εκτροφή των ζώων εξισωνόταν με το οριακό κόστος του, ήτοι την ζημία που προκαλούν τα ζώα του στα σιτηρά του γεωργού. Το ίδιο, υποστηρίζει ο Coase, συμβαίνει και στην αντίθετη περίπτωση, ήτοι ο νόμος (ή κάποια δικαστική απόφαση) δίνει το δικαίωμα στον κτηνοτρόφο να του επιτραπεί η είσοδος των ζώων του στο οικόπεδο του γεωργού, τότε στην περίπτωση αυτή ο τελευταίος θα επιδίωκε να έρθει σε συμφωνία με τον κτηνοτρόφο να μειωθεί το κοπάδι των ζώων του μέχρι η οριακή ζημία του εξισωθεί

¹⁰⁰ Χατζής Αριστείδης, Το θεώρημα του Coase και η οικονομική ανάλυση του δικαίου, σελ. 3.

¹⁰¹ Coase Ronald, ό.π., σελ. 2.

¹⁰² Υπενθυμίζουμε ότι άριστο σημείο είναι εκείνο όπου το οριακό όφελος ισούται με το οριακό κόστος.

¹⁰³ Βλ. Coase Ronald, ό.π., σελ. 8 και 10.

με το όφελος του κτηνοτρόφου του. Επομένως, και στις δύο περιπτώσεις το όφελος του κτηνοτρόφου παραμένει το ίδιο. Καταληκτικά, ο Coase υποστηρίζει ότι χωρίς συναλλακτικά έξοδα το ύψος της εκτροφής των ζώων καθώς και των σιτηρών θα είναι το ίδιο, ανεξάρτητα από την κατανομή των πόρων, ήτοι των δικαιωμάτων.

Με άλλα λόγια, αν το κέρδος του κτηνοτρόφου είναι αξίας λ.χ. 2 ευρώ και η ζημία που προκαλούν τα ζώα του στο χωράφι του γεωργού είναι αξίας 1 ευρώ. Τότε, στην περίπτωση που ο γεωργός έχει το δικαίωμα να απαγορεύει στον κτηνοτρόφο την είσοδο των ζώων στο χωράφι του, θα ανάγκαζε τον τελευταίο να προβεί σε μια συμφωνία μαζί του. Ο κτηνοτρόφος προκειμένου να μην μειωθεί το κέρδος (και να αυξηθεί η παραγωγή) του εξαιτίας του δικαιώματος του γεωργού θα ήταν διατεθειμένος να προβεί σε μια συμφωνία αγοράς του δικαιώματος αυτού σε μια τιμή που θα κυμαίνεται από 2 ευρώ έως 1 ευρώ.¹⁰⁴ Επομένως, στην περίπτωση αυτή, ύστερα από μια συμφωνία το δικαίωμα θα καταλήξει στον κτηνοτρόφο. Αντίστοιχα, στην περίπτωση που ο κτηνοτρόφος έχει το δικαίωμα να του επιτρέπεται η είσοδος των ζώων στο χωράφι του γεωργού, τότε ο τελευταίος δεν θα μπορούσε να κάνει μια συμφωνία προκειμένου να αγοράσει το δικαίωμα του κτηνοτρόφου, διότι δεν τον συμφέρει να δώσει πάνω από 1 ευρώ για ένα δικαίωμα που αξίζει για τον κτηνοτρόφο 2 ευρώ. Επομένως, και σε αυτήν την περίπτωση το δικαίωμα καταλήγει στον κτηνοτρόφο. Καταληκτικά και στις δύο περιπτώσεις το ύψος της εκτροφής των ζώων και σιτηρών είναι τα ίδια ανεξαρτήτως από την αρχική κατανομή των δικαιωμάτων.

2.2.2. Παράδειγμα δεύτερο

Για ακόμα καλύτερη κατανόηση των τοποθετήσεων του Coase, ο ίδιος χρησιμοποιεί και ένα άλλο παράδειγμα βασισμένο σε πραγματικά γεγονότα όπου υπήρχαν δύο όμορα ξενοδοχεία, το Fontainebleau και το Forty-Five Twenty-Five.¹⁰⁵ Σύμφωνα με τα πραγματικά περιστατικά το Fontainebleau αποφάσισε να ανεγείρει επιπλέον ορόφους με αποτέλεσμα να κρύβει τον ήλιο στην πισίνα του γειτονικού Forty-Five Twenty-Five. Στην προκειμένη περίπτωση, η υπόθεση κατέληξε στα δικαστήρια και στο σημείο αυτό ο Coase υποστήριξε ότι όποια κι αν είναι η απόφαση του δικαστηρίου, ήτοι όποια κι αν είναι η κατανομή των δικαιωμάτων, το αποτέλεσμα είναι θα είναι το ίδιο. Το δικαίωμα θα καταλήξει σε εκείνον που το αξιολογεί περισσότερο.

Σε ένα πρώτο σενάριο, το ξενοδοχείο Fontainebleau από την ανέγερση των επιπλέον ορόφων κερδίζει 15 ευρώ και το ξενοδοχείο Forty-Five Twenty-Five χάνει 10 ευρώ. Στην περίπτωση που το δικαστήριο κρίνει ότι πρέπει να δικαιωθεί το Forty-Five Twenty-Five

---

¹⁰⁴ Σημειώνεται ότι η τιμή σε αυτή την συναλλαγή μπορεί να κυμανθεί από 1 έως 2 ευρώ. Το ποιο θα είναι το τελικό ποσό λ.χ. 1,30 ευρώ ή 1,60 ευρώ θα εξαρτηθεί από την διαπραγματευτική δύναμη των μερών. Αν τελικά συμφωνηθεί η τιμή των 1,5 ευρώ, το αποτέλεσμα θα είναι άριστο κατά Pareto και αμφότερα τα μέρη θα αποκτήσουν πλεόνασμα. Ειδικότερα, ο κτηνοτρόφος θα αποκτήσει πλεόνασμα αγοραστή 0,50 ευρώ γιατί ήταν διατεθειμένος να δώσει ένα ποσό έως 2 ευρώ και εν προκειμένω έδωσε 1,5 ευρώ και άρα έχει κέρδος 0,50 από αυτήν την συναλλαγή. Πλεόνασμα πωλητή έχει ο γεωργός, ο οποίος ήταν διατεθειμένος να δεχτεί ένα ποσό των 1 ευρώ τελικά εισέπραξε 1,50 ευρώ.

¹⁰⁵ Coase, ό.π., σελ.8 όπου σημειώνει και την σχετική απόφαση 1 Fontainebleau Hotel Corp. v. Forty-FiveTwenty-Five, Inc. 114 So. 2d 357 (1959).

τότε το Fontainebleau θα χάσει 15 ευρώ. Επομένως, το Fontainebleau προκειμένου να μην χάσει 15 ευρώ θα προτιμήσει να έρθει σε συμφωνία με το Forty-Five Twenty-Five σε τιμή που θα κυμαίνεται από 10 ευρώ έως 15 ευρώ για αγοράσει το δικαίωμα που το δικαστήριο έδωσε στο Forty-Five Twenty-Five. Αν, όμως, το δικαστήριο κρίνει ότι πρέπει στην επίδικη αυτή διαφορά να δικαιωθεί το Fontainebleau, τότε το Forty-Five Twenty-Five δεν θα μπορέσει να αγοράσει το δικαίωμα αυτό, καθότι δεν το συμφέρει να πληρώσει πάνω από 10 ευρώ για ένα δικαίωμα που αξίζει 15 ευρώ για το Fontainebleau. Καταληκτικά, το δικαστήριο είτε δικαιώσει το ένα ή το άλλο ξενοδοχείο, το δικαίωμα καταλήγει στο Fontainebleau, το οποίο το αξιολογεί περισσότερο.

Σε ένα δεύτερο σενάριο, το ξενοδοχείο Fontainebleau κερδίζει 10 ευρώ από την ανέγερση των επιπλέον ορόφων και το ξενοδοχείο Forty-Five Twenty-Five χάνει 15 ευρώ. Στην περίπτωση που το δικαστήριο κρίνει ότι πρέπει να δικαιωθεί το Fontainebleau, τότε το Forty-Five Twenty-Five θα χάσει 15 ευρώ. Επομένως, το Forty-Five Twenty-Five προκειμένου να μην χάσει 15 ευρώ θα προτιμήσει να έρθει σε μια συμφωνία με το Fontainebleau σε τιμή που θα κυμαίνεται από 10 έως 15 ευρώ για να αγοράσει το δικαίωμα που το δικαστήριο έδωσε στο Fontainebleau. Αν, όμως, το δικαστήριο κρίνει ότι πρέπει στην επίδικη αυτή διαφορά να δικαιωθεί Forty-Five Twenty-Five, τότε το Fontainebleau δεν θα μπορέσει να αγοράσει το δικαίωμα αυτό καθώς δεν το συμφέρει να πληρώσει πάνω από 10 ευρώ για ένα δικαίωμα που αξίζει 15 ευρώ για το Forty-Five Twenty-Five. Καταληκτικά, το δικαστήριο είτε δικαιώσει το ένα ή το άλλο ξενοδοχείο, το δικαίωμα καταλήγει Forty-Five Twenty-Five, το οποίο το αξιολογεί περισσότερο.

2.2.3. Θετική εκδοχή θεωρήματος του Coase

Ο Coase με την χρήση των παραπάνω παραδειγμάτων υποστήριξε ότι σε έναν κόσμο χωρίς ή χαμηλών συναλλακτικών εξόδων¹⁰⁶¹⁰⁷ οι πόροι (λ.χ. τα δικαιώματα ενός κτηνοτρόφου-γεωργού, το δικαίωμα ανέγερσης επιπλέον ορόφων) έπειτα από διαπραγμάτευση των μερών θα καταλήξουν στο μέρος που τα αξιολογεί περισσότερο, ανεξάρτητα από την αρχική κατανομή τους από το δίκαιο.¹⁰⁸ Επομένως, στην περίπτωση αυτή η κατανομή των πόρων ύστερα από τα διαπραγμάτευση των μερών είναι αποτελεσματική γιατί καταλήγουν στο διαπραγματευόμενο μέρος, για το οποίο έχουν την μεγαλύτερη αξία.¹⁰⁹ Καταληκτικά με τα παραπάνω παραδείγματα ο Coase απέδειξε ότι η αγορά, ήτοι η διαπραγματευτική δύναμη των μερών είναι ισχυρότερη από το δίκαιο.¹¹⁰ Πράγματι, δεν έχει σημασία πού κατανέμει ο νόμος ή μια δικαστική απόφαση τους

¹⁰⁶ Βλ. Coase, ό.π., σελ. 15 όπου εκεί επισημαίνεται ότι ένας κόσμος χαμηλών ή μηδενικών συναλλακτικών εξόδων δεν είναι ρεαλιστικός.

¹⁰⁷ Ο Coase είχε επισημάνει την σημασία των συναλλακτικών εξόδων με το άρθρο The cost of the firm το 1937. Ειδικότερη αναφορά για το κόστος των συναλλαγών θα κάνουμε σε επόμενη ενότητα.

¹⁰⁸ Coase Ronald, ό.π. σελ. 10.

¹⁰⁹ Τσαούση Ασπασία, ό.π., σελ. 28.

¹¹⁰ Χατζής Αριστείδης, Το θεώρημα του Coase και η οικονομική ανάλυση του δικαίου, σελ. 5

πόρους γιατί στην περίπτωση που η κατανομή είναι αναποτελεσματική, τα μέρη μέσω της αγοράς θα «διορθώσουν» την κατανομή μέσω μιας «επανορθωτικής συναλλαγής».¹¹¹

Με τον όρο αξιολόγηση (*willingness to pay*), στην οικονομική επιστήμη δηλώνεται η υποκειμενική αξία και η προθυμία αγοράς που έχει ένα πρόσωπο για κάποιον πόρο λ.χ. ενός δικαιώματος και εκφράζεται συνήθως με κάποια χρηματική τιμή. Τούτο που πρέπει να επισημανθεί είναι ότι το πρόσωπο που προβαίνει σε αξιολόγηση (λ.χ. του δικαιώματος της εκτροφής των ζώων στο γειτονικό οικόπεδο) σημαίνει ότι είναι διατεθειμένος να έχει αυτό το δικαίωμα αλλά μπορεί και να το αγοράσει πληρώνοντας περισσότερα χρήματα από κάποιο άλλο πρόσωπο, γιατί τα αξιολογεί περισσότερο από τον άλλον. Στα αναφερόμενα παραδείγματα δεν γνωρίζουμε ποια είναι τα κέρδη του κτηνοτρόφου ή των ξενοδοχείων. Τόσο ο κτηνοτρόφος όσο και το ξενοδοχείο από μόνοι τους έχουν προβεί σε τέτοια αξιολόγηση και με βάση την υποκειμενική τους αξιολόγηση αποφασίζουν αν θα προβούν στις σχετικές διαπραγματεύσεις.

Ο Coase, δεν αγνοεί τον σπουδαίο ρόλο του δικαίου. Η σημασία του δικαίου δεν πρέπει να αγνοείται, γιατί έχει διανεμητικά αποτελέσματα, ήτοι επηρεάζει την κατανομή του πλούτου.¹¹² Τούτο αποκαλύπτεται στην περίπτωση που τα συναλλακτικά έξοδα είναι υψηλά και ως εκ τούτου καθιστά μάταιη την διαπραγμάτευση των μερών. Στην περίπτωση αυτή, η αποτελεσματική κατανομή των πόρων θα εξαρτηθεί από την κατανομή των δικαιωμάτων από τα όργανα του κράτους, τα οποία με την κατανομή που θα επιλέξουν θα οριστικοποιήσουν την κατανομή των δικαιωμάτων.

Η θετική εκδοχή του θεωρήματος του Coase έχει δεχτεί μεγάλη κριτική. Υποστηρίζεται ότι η επιρροή της αγοράς στην αποτελεσματική κατανομή των δικαιωμάτων καθώς και η υπερίσχυση του δικαίου έναντι της αγοράς δείχνει προβληματική. Ωστόσο, όλες αυτές οι ενστάσεις καταρρέουν όταν συνειδητοποιήσει κανείς την σημασία της συναίνεσης για την αποτελεσματική κατανομή των πόρων. Έχει λεχθεί ότι αποτελεσματική κατανομή των πόρων σημαίνει ότι οι πόροι (εν προκειμένω δικαιώματα) καταλήγουν, ύστερα από διαπραγμάτευση, στο μέρος που –υποκειμενικά τα αξιολογεί περισσότερο. Συνεπώς, όταν η μεταβίβαση ενός πόρου (λ.χ. ενός δικαιώματος) που γίνεται από τα συμβαλλόμενα μέρη που συναινούν σε αυτή κατόπιν διαπραγμάτευσης - γιατί με τον τρόπο αυτό θεωρούν ότι αυξάνουν την ωφέλεια τους - είναι αποτελεσματική γιατί κρίνουν ότι τους φέρνει σε καλύτερη θέση. Συμπερασματικώς, το κλειδί που ανοίγει το νόημα της παρούσας θεματικής είναι η συναίνεση των συμβαλλόμενων μερών. Με την συναίνεση των μερών ύστερα από διαπραγματεύσεις επί της ουσίας δεν εξασφαλίζεται μόνο η αποτελεσματική κατανομή των πόρων αλλά συγχρόνως εξασφαλίζεται και η προστασία των πραγματικών συμφερόντων τα οποία όπως έχουμε σημειώσει σε άλλη ενότητα, ο νομοθέτης τα έχει αναγάγει σε δικαιώματα.¹¹³

---

¹¹¹ Posner Richard, Οικονομική ανάλυση του δικαίου ένα απαραίτητο εργαλείο για τη νομική θεωρία και πράξη, Αρμενόπουλος, 2003, σελ. 624.

¹¹² Coase, ό.π., σελ.16.

¹¹³ Χατζής Αριστείδης, ό.π., σελ. 7.

2.3.4. Τα συναλλακτικά έξοδα

Ο Coase με παλαιότερο άρθρο του (The Nature of the Firm) το 1937 είχε επισημάνει την σημασία των συναλλακτικών εξόδων. Επίσης, ο Coase γνωρίζει ότι ένας κόσμος μηδενικών εξόδων δεν είναι ρεαλιστικός.¹¹⁴ Πράγματι, στον πραγματικό κόσμο η αγορά έχει κόστος και αν αυτό είναι υψηλό, ήτοι είναι μεγαλύτερο από το πλεόνασμα της εκάστοτε συναλλαγής τότε θα αποτρέψει την συμφωνία. Ο Coase διέκρινε τρεις τύπους συναλλακτικών εξόδων, οι οποίοι έχουν ως εξής:

1. Το κόστος έρευνας (*search cost*), ήτοι τα έξοδα που απαιτούνται να κάνει κάποιος για να αποκτήσει αυτό που επιθυμεί.
2. Το κόστος διαπραγμάτευσης (*negotiation cost*), ήτοι τα έξοδα που απαιτούνται κατά την διαπραγμάτευση για τους όρους της σύμβασης και της τιμής του αντικειμένου της συναλλαγής.
3. Το κόστος εφαρμογής (*enforcement cost*) και κόστος επίβλεψης (*monitoring cost*), ήτοι τα γραφειοκρατικά έξοδα όπως λ.χ. αμοιβές συμβολαιογράφων, το κόστος της μεταγραφής, το κόστος των δικαστηρίων, οι φόροι κα.

Τα παραπάνω είναι το ενδογενές κόστος των συναλλαγών αλλά εμπόδια στην συναλλαγή μπορούν να θέσουν και άλλα κόστη. Τέτοια είναι, η ομορτυνιστική συμπεριφορά, η ασύμμετρη πληροφόρηση, η φορολογία κα.

2.3.5. Η κανονιστική εκδοχή του θεωρήματος του Coase

Ο Coase με τις σκέψεις του, όπως είδαμε παραπάνω, διαπιστώνει ότι τα συναλλακτικά κόστη οδηγούν σε μια αποτυχία της αγοράς, ήτοι της αναποτελεσματικής κατανομής των πόρων. Για τον λόγο αυτό, στη συνέχεια, πρότεινε ότι το δίκαιο με τους κατάλληλους κανόνες θα πρέπει να έχει στόχο την μείωση του συναλλακτικού κόστους (κανονιστική εκδοχή του θεωρήματος του Coase).¹¹⁵ Επομένως, το δίκαιο δεν έχει μόνο διανεμητικά αποτελέσματα αλλά μπορεί να χρησιμεύσει και ως εργαλείο μείωσης του συναλλακτικού κόστους. Επίσης, ο Coase σημειώνει ότι τα δικαστήρια πρέπει να λαμβάνουν υπόψη τους τις οικονομικές συνέπειες των αποφάσεων τους καθώς και ότι πολλές δικαστικές αποφάσεις στο παρελθόν έχουν λάβει υπόψη τους τις οικονομικές συνέπειες τους, πετυχαίνοντας να προστατέψουν συμφέροντα που αυξάνουν την κοινωνική ευημερία.

Με την κανονιστική¹¹⁶ εκδοχή του θεωρήματος του ο Coase δεν δίνει απάντηση για το ποιοι είναι οι κατάλληλοι κανόνες, οι οποίοι με την σειρά τους πρέπει να στοχεύουν στην μείωση του συναλλακτικού κόστους. Ο ίδιος έχει επίγνωση για την σπουδαιότητα του δικαίου για την αποτελεσματική κατανομή των πόρων, όταν τα συναλλακτικά κόστη είναι υψηλά. Αυτό που επισημαίνει είναι ότι το δίκαιο έχει σημαντικές επιπτώσεις στην οικονομική ευημερία και άρα πρέπει να την ευνοεί. Στην περίπτωση που τα συναλλακτικά κόστη είναι υψηλά, την λύση στο πρόβλημα αυτό την πρότεινε ο σπουδαίος Αμερικανός καθηγητής της Νομικής Σχολής του Σικάγου, Richard Posner.

---

¹¹⁴ Coase, ό.π., σελ. 15.

¹¹⁵ Coase, ό.π., σελ. 18.

¹¹⁶ Λέμε κανονιστική εκδοχή γιατί προσφέρει δεσμευτική καθοδήγηση στους νομοθέτες, βλ. Robert Cooter & Thomas Ulen, Law&Economics, σελ. 92.

2.4. Η σκέψη του Richard Posner

Ο Richard Posner, Εφέτης δικαστής και καθηγητής της Νομικής Σχολής του Σικάγου, ο οποίος με το έργο του «Economic Analysis of Law» προσέγγισε σχεδόν όλους τους κλάδους της νομικής επιστήμης (ποινικό, οικογενειακό δίκαιο, συνταγματικό δίκαιο, δίκαιο ανταγωνισμού κ.α.) με τα εργαλεία της οικονομικής επιστήμης αποδεικνύοντας ότι η οικονομική ανάλυση του δικαίου είναι μια διεπιστημονική προσέγγιση του δικαίου σύμφωνα με τα πορίσματα της οικονομικής επιστήμης.¹¹⁷ Χάρη σε αυτό ο Posner θεωρείται ο ιδρυτής της οικονομικής ανάλυσης του δικαίου και είναι ο νομικός με τις περισσότερες παραπομπές στο έργο του στην ιστορία της νομικής επιστήμης.¹¹⁸

Το κανονιστικό θεώρημα του Coase, όπως έχει ήδη λεχθεί, αναφέρει ότι το δίκαιο με τους κατάλληλους κανόνες πρέπει να έχει ως στόχο την μείωση του κόστους των συναλλαγών. Ωστόσο, ο Coase δεν προσδιόρισε ποιοι είναι οι κατάλληλες κανόνες και ούτε προέβη σε κάποια πρόταση. Στο σημείο αυτό ο Richard Posner πρότεινε ότι τα δικαστήρια πρέπει να «μιμηθούν» το αποτέλεσμα της αγοράς όσο αυτό είναι δυνατόν.¹¹⁹

Ειδικότερα, ο Posner υποστήριξε, συμπληρώνοντας το κανονιστικό θεώρημα του Coase, ότι στην περίπτωση που τα συναλλακτικά κόστη είναι υψηλά πρέπει το δίκαιο (δηλαδή, οι κανόνες του δικαίου ή και τα δικαστήρια) να μιμούνται¹²⁰ το αποτέλεσμα της αγοράς όπως αυτό θα ήταν σε περίπτωση μηδενικών συναλλακτικών εξόδων.¹²¹ Τούτο σημαίνει ότι το δίκαιο σε μια τέτοια περίπτωση θα πρέπει να κατανέμει τους πόρους στο μέρος που θα κατέληγε αν τα συναλλακτικά έξοδα ήταν χαμηλά. Με την κατανομή ενός πόρου στο μέρος που θα κατέληγε αν τα συναλλακτικά έξοδα ήταν χαμηλά αυτό μεγιστοποιεί την κοινωνική ευημερία.

2.5. Η οικονομική λειτουργία μιας σύμβασης

Έχοντας περιγράψει στις προηγούμενες ενότητες, την ΟΑΔ ως μια νέα προσέγγιση στο δικαίκο φαινόμενο στην ενότητα αυτή θα αναλυθεί η οικονομική λειτουργία μιας σύμβασης. Πρέπει να επισημανθεί ότι η οικονομική ανάλυση μιας σύμβασης σημαίνει συγχρόνως και οικονομική ανάλυση του δικαίου των συμβάσεων. Δεν πρέπει να λησμονούμε ότι πυρήνας του δικαίου των συμβάσεων είναι η σύμβαση. Τέλος, για τις ανάγκες της ανάλυσης αυτής θα γίνεται παράλληλη αναφορά σε παράδειγμα, με κλασική περίπτωση της σύμβασης της πώλησης.

---

¹¹⁷ Χατζής Αριστείδης, Η οικονομική ανάλυση του δικαίου των συμβάσεων (στο παράδειγμα της ποινικής ρήτρας, ΑΚ 409), σελ.3.

¹¹⁸ Τσαούση Ασπασία, ό.π. σελ. 11.

¹¹⁹ Posner Richard, The economic analysis of law, 2012, σελ. 14.

¹²⁰ Στο σημείο αυτό αξίζει να σημειωθεί ότι μίμηση δεν είναι πραγματική αγορά. Στην πραγματική αγορά αποκαλύπτονται οι προθέσεις και οι προτιμήσεις των μερών που επιθυμούν να συναλλαχθούν. Επομένως, τα δικαστήρια προκειμένου να μιμηθούν την αγορά χρειάζονται μεγάλο όγκο πληροφοριών για να μπορέσουν να ανακαλύψουν και να αποτιμήσουν σε χρήμα τις προτιμήσεις των μερών που συμμετέχουν σε μια συναλλαγή. Βλ. Γέμος Πέτρος, Οι θεωρητικές βάσεις της οικονομικής ανάλυσης του δικαίου, Νομικό Βήμα 1999, σελ. 1.

¹²¹ Richard Posner, Οικονομική ανάλυση του δικαίου ένα απαραίτητο εργαλείο για τη νομική θεωρία και πράξη, Αρμενόπουλος, 2003, σελ. 624.

Έχει λεχθεί, ότι τα άτομα δρουν ορθολογικά και είναι οι καλύτεροι κριτές των συμφερόντων τους. Τούτο, σημαίνει ότι γνωρίζουν τον πιο αποτελεσματικό τρόπο για να μεγιστοποιήσουν την ευημερία τους. Όχημα για την αύξηση της ευημερίας τους είναι η σύμβαση. Επομένως, το πεδίο του δικαίου των συμβάσεων δεδομένου ότι οι περισσότερες συμβάσεις έχουν υποσχετικό χαρακτήρα, ήτοι δημιουργούν υποχρεώσεις αλλά και αντίστοιχες υποχρεώσεις υποσχετικές, ενθαρρύνουν τις οικονομικές συναλλαγές οι οποίες με την σειρά τους αυξάνουν την οικονομική ευημερία.

2.5.1. Η τέλεια σύμβαση

Η οικονομική θεωρία στο πλαίσιο της θεωρίας των συμβάσεων έχει υιοθετήσει το υπόδειγμα της τέλει σύμβασης. Στην τέλεια σύμβαση: (α) οι συμβαλλόμενοι να δρουν ορθολογικά, ήτοι με τις σταθερές προτιμήσεις τους στοχεύουν στη μεγιστοποίηση της ωφέλειας τους· (β) οι συμβαλλόμενοι έχουν ελευθερία επιλογής, ήτοι έχουν την ελευθερία να επιλέγουν να καταρτίσουν σύμβαση καθώς και την ελευθερία να διαπραγματευτούν τους όρους της· (γ) μηδενικά συναλλακτικά κόστη γιατί σε περίπτωση υψηλού συναλλακτικού κόστους τα μέρη δεν θα μπορέσουν να καταλήξουν σε συμφωνία· (δ) η σύμβαση δεν θα πρέπει να επηρεάζει τρίτα πρόσωπα, ήτοι πρόσωπα που δεν συμμετέχουν στην σύμβαση (απουσία εξωτερικότητας)· (ε) οι συμβαλλόμενοι πρέπει να έχουν τέλεια πληροφόρηση, ήτοι τα μέρη γνωρίζουν όλα τα πιθανά ενδεχόμενα της σύμβασης τους και έχουν λάβει τα απαραίτητα μέτρα· (στ) τέλος, απαιτείται η ύπαρξη τέλει ανταγωνισμού, ήτοι να υπάρχει ικανός αριθμός συμβαλλομένων (αγοραστών ή πωλητών).

Το δίκαιο των συμβάσεων καθώς και κάθε δικαστική παρέμβαση σε μια τέτοια σύμβαση θα ήταν αναποτελεσματική καθότι μια τέλεια σύμβαση θα ήταν αυτό-εφαρμοζόμενη. Μια τέτοια σύμβαση, οι οικονομολόγοι την αποκαλούν άριστη κατά Pareto, καθότι δεν είναι δυνατή τροποποίηση της που να ωφελούν συγχρόνως αμφοτέρωτα μέρη.

Στην πραγματικότητα δεν υπάρχει τέλεια σύμβαση. Πάντοτε θα υπάρχουν συμβάσεις οι οποίες θα εξελιχθούν ανώμαλα και θα καταλήξουν στα δικαστήρια. Η ανώμαλη εξέλιξη μιας σύμβασης συνδέεται με την αποτυχία της αγοράς (*market failure*). Επομένως το δίκαιο των συμβάσεων καλείται όχι μόνο να διορθώσει την ανώμαλη εξέλιξη της σύμβασης αλλά και να διορθώσει την ατέλεια της αγοράς. Για την ερμηνεία των συμβάσεων η ΟΑΔ προσανατολίζεται στην υποθετική βούληση των ορθολογικών συμβαλλομένων, οι οποίοι επιδιώκουν αμφίπλευρη μεγιστοποίηση της ωφέλειας τους και αυτή η προσέγγιση οδηγεί σε αποτελεσματική κατανομή των πόρων. Επομένως, για την επίλυση της σύμβασης η οικονομική θεωρία θα πρέπει να την ερμηνεύσει την βούληση των μερών με τέτοιο τρόπο ώστε να διορθωθεί η αποτυχία της αγοράς, με πρότυπο την τέλεια σύμβαση, ήτοι εκείνη που θα κατάρτιζαν τα μέρη αν δεν υπήρχαν οι ατέλειες της αγοράς. Για τον λόγο αυτό οι επίμαχες διατάξεις για την επίλυση της σύμβασης θα πρέπει να ερμηνεύονται με βάση το υπόδειγμα της τέλει σύμβασης και την οικονομική αποτελεσματικότητά τους και αν αυτό δεν είναι δυνατό, τα δικαστήρια πρέπει να ακολουθήσουν την ίδια προσέγγιση.

2.5.2. Οικονομική ανάλυση σύμβασης

Υποθέτουμε, λοιπόν, ότι ο αγοραστής Α επιθυμεί να αγοράσει ένα ακίνητο από τον πωλητή Π. Ο Π για να το πουλήσει είναι διατεθειμένος να δεχτεί μια τιμή από 10 ευρώ και άνω. Τούτο σημαίνει ότι δεν είναι διατεθειμένος να δεχτεί μια τιμή κάτω από 10 ευρώ λ.χ. 9,99 ευρώ. Η ελάχιστη τιμή που θέτει ο Π για το αντικείμενο της συναλλαγής ονομάζεται προθυμία πώλησης. Ο Α από την πλευρά του επιθυμεί να αγοράσει το οικόπεδο του Π και είναι διατεθειμένος να πληρώσει ένα ποσό έως 30 ευρώ. Αυτό σημαίνει ότι ο Α δεν είναι διατεθειμένος να πληρώσει για ένα ποσό που ξεπερνά τα 30 ευρώ λ.χ. 30,01 ευρώ. Η μέγιστη τιμή που θέτει ο Α για το αντικείμενο της συναλλαγής προθυμία συναλλαγής. Τέλος, αυτό που πρέπει να επισημανθεί είναι ότι η αξία του αντικειμένου μιας συναλλαγής, εν προκειμένω το ακίνητο του Π, έχει για αμφότερα τα μέρη μια αξία που αντικατοπτρίζεται σε μια χρηματική τιμή, η δε αξία είναι υποκειμενική και εξαρτάται από τις προτιμήσεις του εκάστοτε ατόμου (*valuation of well-being*).

Στο σημείο αυτό παρατηρούμε ότι ο Α και ο Π, δεδομένου ότι γνωρίζουμε τις υποκειμενικές εκτιμήσεις τους για το ακίνητο, ότι δημιουργείται μια ζώνη διαπραγμάτευσης που κυμαίνεται από 10 έως 30 ευρώ και ως εκ τούτου μπορούν να διαπραγματευτούν και να πετύχουν μια επωφελή συμφωνία για τα συμφέροντα τους.

Στη συνέχεια τα μέρη διαπραγματεύονται το τίμημα της πώλησης και συμφωνούν σε ένα ποσό των 20 ευρώ. Σε μια τέτοια περίπτωση τα μέρη είναι κερδισμένα. Συγκεκριμένα, ο Α ύστερα από αυτή την συναλλαγή έχει στη διάθεση του 40 ευρώ. Ειδικότερα, έχει στην κυριότητα του πλέον, ένα αντικείμενο που το αξιολογούσε για 30 ευρώ και το αγόρασε για 20 ευρώ και του περισσεύουν 10 ευρώ σε χρήματα, ως εκ τούτου έχει 40 ευρώ (30+10). Ο Π ύστερα από την συναλλαγή έχει κέρδος 10 ευρώ επειδή πούλησε ένα αντικείμενο που το αξιολογούσε 10 ευρώ για 20 ευρώ

Παρατηρούμε ότι μετά από αυτήν την συναλλαγή ο Α είχε κέρδος 10 ευρώ και αυτό το κέρδος στην οικονομική επιστήμη ονομάζεται πλεόνασμα καταναλωτή (*consumer surplus*). Επίσης, στην αντίπερα όχθη, ο Π είχε κέρδος 10 ευρώ, το οποίο ονομάζεται πλεόνασμα παραγωγού (*producer surplus*). Ωστόσο, αυτό που πρέπει να επισημανθεί είναι η αύξηση του κοινωνικού πλούτου που είναι το άθροισμα της αύξησης του πλούτου των συμβαλλομένων μερών. Στην προκειμένη περίπτωση ο κοινωνικός πλούτος αυξήθηκε κατά 20 ευρώ.

Στην ως άνω περίπτωση η αύξηση του συνολικού πλεονάσματος στην κοινωνία, ήτοι η αύξηση του κοινωνικού πλούτου πραγματοποιείται χάριν του μηχανισμού της αποτελεσματικής κατανομής των πόρων (*efficient allocation of resources*). Τούτο σημαίνει ότι οι πόροι καταλήγουν σε εκείνον που τα αξιολογεί, υποκειμενικά, περισσότερο. Για αποτελεσματική κατανομή των πόρων απαραίτητη είναι η συναίνεση των μερών κατά την διάρκεια της συναλλαγής, ήτοι συναινούν στην μετακίνηση ενός πόρου από το ένα μέρος στο άλλο και με την συναίνεση κατά τις διαπραγματεύσεις αποκαλύπτονται οι υποκειμενικές αξιολογήσεις των μερών. Την οικονομική ανάπτυξη και η αύξηση του πλούτου μιας κοινωνίας πραγματοποιείται μέσω του «μηχανισμού της αποτελεσματικής κατανομής των πόρων».

Τέλος, παρατηρείται ότι ο κοινωνικός πλούτος που αυξάνουν τόσο ο Α και ο Π με την συναλλαγή τους παραμένει σταθερός ανεξάρτητα από την διαπραγματευτική δύναμη των μερών. Υποθέτουμε ότι συμφωνούν σε μια τιμή λ.χ. για 25 ευρώ αντί για 20 ευρώ που σημειώσαμε παραπάνω. Σε μια τέτοια περίπτωση, ο Α ύστερα από αυτή την συναλλαγή θα έχει στη διάθεση του 30 ευρώ. Ειδικότερα, έχει στην κυριότητα του ένα αντικείμενο που το αξιολογούσε για 30 ευρώ και το αγόρασε για 25 ευρώ και του περισσεύουν 5 ευρώ σε χρήματα και ως εκ τούτου έχει 35 ευρώ (30+5). Επίσης, ο Π ύστερα από την συναλλαγή έχει στη διάθεση του 15 ευρώ επειδή πούλησε ένα αντικείμενο που αξιολογούσε 10 ευρώ για 25 ευρώ (15+3). Ο κοινωνικός πλούτος στην περίπτωση αυτή, ύστερα από πρόσθεση των πλεονασμάτων που απέκτησαν τα μέρη μετά την συναλλαγή παραμένει πάλι 20 ευρώ. Καταληκτικά, ανεξάρτητα σε ποια τιμή θα συμφωνήσουν ο Α με τον Π για το ακίνητο, η αύξηση του κοινωνικού πλούτου θα είναι πάντα 20.

2.6. Η συμβολή της ΟΑΔ στο δίκαιο των συμβάσεων: Η αποτελεσματική αθέτηση της σύμβασης

Στο σημείο αυτό θα επιχειρήσουμε να περιγράψουμε την συμβολή της ΟΑΔ στο δίκαιο ιδίως στο δίκαιο των συμβάσεων. Ειδικότερα, η συμβολή της ΟΑΔ ήταν σημαντική στο πρόβλημα της κατανομής των κινδύνων στο πλαίσιο μιας σύμβασης. Επίσης, σημαντική είναι η συμβολή της στην προστασία του ανταγωνισμού και τέλος στο πλαίσιο της αποτελεσματικής αθέτησης της σύμβασης. Στην παρούσα ενότητα, θα αναφερθούμε στη συμβολή της ΟΑΔ για την αποτελεσματική αθέτηση μιας σύμβασης.

Ο Richard Posner στο έργο του *Economic Analysis of Law* εισήγαγε τη θεωρία της αποτελεσματικής αθέτησης της σύμβασης (*efficient breach*). Ο ίδιος υποστήριξε ότι υπάρχουν περιπτώσεις που ένα από τα δύο συμβαλλόμενα μέρη κρίνουν ότι είναι οικονομικά αποτελεσματικό να μην εκπληρώσουν την σύμβαση αλλά να την αθετήσουν και σε μια τέτοια περίπτωση το δίκαιο θα πρέπει να το επιτρέψει με την προϋπόθεση ότι ο θα αποζημιωθεί ο αντισυμβαλλόμενος.¹²²

Υποθέτουμε, λοιπόν, ότι ο αγοραστής Α επιθυμεί να αγοράσει ένα ακίνητο από τον πωλητή Π. Για τον λόγο αυτό ο Α προσφέρει ένα ποσό των 20 ευρώ, ενώ για τον ίδιο το εν λόγω ακίνητο αξίζει 30 ευρώ. Στη συνέχεια ο Α καταρτίζει την σύμβαση με τον Π και του καταβάλει 20 ευρώ ως συμφωνηθέν τίμημα. Επομένως, ο Α από αυτήν την συναλλαγή έχει κέρδος 10 ευρώ και αυτό το κέρδος αποτελεί για τον Α πλεόνασμα καταναλωτή (*consumer surplus*). Ωστόσο, πριν την μεταβίβαση της κυριότητας από τον Π στον Α, ένας τρίτος αγοραστής, ο Τ, προσφέρει στον Π 40 ευρώ για το ακίνητο του. Σε μια τέτοια περίπτωση αν ο Π αποφασίσει να αθετήσει την συμφωνία του με τον Α, η αθέτηση για να είναι αποτελεσματική, θα πρέπει να αποζημιώσει τον Α με 30 ευρώ, όπου σε αυτό το ποσό συμπεριλαμβάνεται το κέρδος του Α που θα είχε αν η σύμβαση είχε εκτελεστεί ομαλά, ήτοι το διαφυγόν του κέρδος. Μόνο τότε ο Α θα βρεθεί στην ίδια θέση που θα ήταν αν η σύμβαση είχε εκτελεστεί ομαλά. Αντίθετα, αν τον αποζημιώσει με ένα

¹²² Posner Richard, *The economic analysis of law*, 2012, σελ. 107.

πόσο κάτω των 30 ευρώ, η αθέτηση δεν θα είναι αποτελεσματική, ήτοι δεν θα φέρει τον Α στην θέση που θα ήταν αν η σύμβαση είχε εκτελεστεί ομαλώς.

Έπειτα της προσφοράς του Τ στον Π διαπιστώνουμε ότι το όφελος για τον τελευταίο από την αθέτηση της σύμβασης είναι μεγαλύτερο από την αποζημίωση (40>30). Επομένως, ο Π έχει σπουδαίο κίνητρο να αθετήσει την σύμβαση και σε μια τέτοια περίπτωση η ΟΑΔ, η οποία έχει στόχο την αύξηση της κοινωνικής ευημερίας ενθαρρύνει την αθέτηση της σύμβασης γιατί η εκτέλεση της σύμβασης του Π με τον Γ είναι κοινωνικά ωφελιμότερη από εκείνη του Π με τον Α.

Δεν πρέπει να λησμονούμε ότι η αξία που έχει το ακίνητο για τον Α είναι υποκειμενική και ως εκ τούτου δύσκολα αποδεικνύεται σε μια δικαστική διαμάχη. Ωστόσο, η θεωρία της αποτελεσματικής αθέτησης πετυχαίνει την αποτελεσματική κατανομή των πόρων όπως επιτάσσει η ΟΑΔ. Με άλλα λόγια, η θεωρία της αποτελεσματικής αθέτησης της σύμβασης συμβάλλει στην κατανομή των πόρων εκεί που αξιολογούνται περισσότερο.

ΜΕΡΟΣ 3^ο

Η εικονικότητα

3.1. Εισαγωγικά

Εικονικότητα σημαίνει ότι η δήλωση βούλησης ή η δικαιοπραξία που πραγματοποιείται δεν γίνεται στα σοβαρά αλλά φαινομενικά.. Τα άρθρα ΑΚ 138 και ΑΚ 139 του Αστικού Κώδικα είναι αφιερωμένα στην εικονικότητα. Ειδικότερα, το άρθρο ΑΚ 138 παρ. 1 ορίζει ότι «Δήλωση βούλησης που δεν έγινε στα σοβαρά παρά μόνο φαινομενικά (εικονική) είναι άκυρη.» ωστόσο στη συνέχεια, για λόγους εξισορρόπησης συμφερόντων, το ίδιο άρθρο στην δεύτερη παράγραφο του ορίζει ότι «Άλλη δικαιοπραξία που καλύπτεται κάτω από την εικονική είναι έγκυρη αν τα μέρη την ήθελαν και συντρέχουν οι όροι που απαιτούνται για τη σύσταση της.» Τέλος το άρθρο ΑΚ 139, για την προστασία των καλόπιστων τρίτων που αγνοούν την εικονικότητα, ορίζει ότι «Η εικονικότητα δεν βλάπτει εκείνον που συναλλάχθηκε αγνοώντας την.»

Σύμφωνα, λοιπόν, με τις αναφερόμενες διατάξεις το φαινόμενο της εικονικότητας αποδοκιμάζεται ωστόσο, ο νόμος με ειδικότερη ρύθμιση επιτρέπει τα αποτελέσματα της εικονικότητας προκειμένου να εξισορροπήσει τα συμφέροντα που αναφύονται¹²³.

3.2. Έννοια και διακρίσεις της εικονικότητας

Η εικονικότητα αναφέρεται τόσο στη δήλωση της βούλησης ως εικονική όσο και στην εικονική δικαιοπραξία. Επομένως, εικονική δήλωση ή εικονική δικαιοπραξία είναι εκείνη που δεν γίνεται στα σοβαρά αλλά φαινομενικά και ως εκ τούτου αποδοκιμάζεται από το δίκαιο. Εύστοχα, έχει σημειωθεί από τον Γεώργιο Μπαλή ότι δεν δύναται ένα

¹²³ Παπαστερίου/Κλαβανίδου, Δίκαιο της Δικαιοπραξίας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2008 σελ. 337.

πρόσωπο «...άλλα να πράττη εν τω φανερώ και άλλα εν των κρυπτών...».¹²⁴ Η εικονικότητα είναι άκυρη επειδή το ελάττωμα της έγκειται στο γεγονός ότι υπάρχει διάσταση μεταξύ της δήλωσης και της δικαιοπρακτικής βούλησης, ήτοι δεν υπάρχει πρόθεση να επέλθει κάποια νομική μεταβολή στην υπάρχουσα κατάσταση παρά μόνο να δημιουργηθεί η εντύπωση στους τρίτους ότι επήλθε (φαινομενικά) μια τέτοια μεταβολή.¹²⁵

Με την εικονικότητα ο δηλών δηλώνει λ.χ. ότι «πωλεί» το οικοπέδο, πλην όμως, στην πραγματικότητα δεν επιθυμεί την πώληση και άρα η δήλωση του είναι άκυρη ως εικονική (ΑΚ 138 παρ.1). Επομένως, ο νόμος την δήλωση ενός προσώπου την αποδοκιμάζει ως άκυρη. Αντίθετα, την εικονική δικαιοπραξία που γίνεται από τα συμβαλλόμενα μέρη την δέχεται ως έγκυρη με σκοπό να περισωθεί το κύρος της δικαιοπραξίας που καλύπτεται από την εικονική (ΑΚ 138 παρ.2). Εν προκειμένω τα μέρη δηλώνουν εικονικά λ.χ. ότι μεταβιβάστηκε η κυριότητα του οικοπέδου λόγω «πώλησης» (εικονική δικαιοπραξία και άρα άκυρη) ενώ στην πραγματικότητα μεταβιβάστηκε η κυριότητα λόγω δωρεάς (καλυπτόμενη δικαιοπραξία και άρα έγκυρη).

Η εικονικότητα διακρίνεται σε απόλυτη και σχετική. Απόλυτη εικονικότητα είναι όταν δεν υπάρχει καλυπτόμενη δικαιοπραξία, ήτοι η εικονική δικαιοπραξία δεν καλύπτει άλλη δικαιοπραξία. Στην περίπτωση αυτή ο δηλών δεν ήθελε καμία μεταβολή στην υπάρχουσα νομική κατάσταση και ως εκ τούτου, όπως έχει ήδη λεχθεί, μια τέτοια δικαιοπραξία είναι άκυρη ως εικονική σύμφωνα με τα οριζόμενα στο άρθρο ΑΚ 138 παρ1.

Σχετική εικονικότητα είναι όταν η εικονική δικαιοπραξία που συνάπτεται καλύπτει μια άλλη δικαιοπραξία. Στο σημείο αυτό, η καλυπτόμενη, από την εικονική, δικαιοπραξία είναι εκείνη την οποία τα μέρη επιθυμούν και είναι καθόλα έγκυρη εφόσον συντρέχουν και οι όροι που απαιτούνται για τη σύσταση της.

Η εικονική δικαιοπραξία μπορεί να καλύπτει την καλυπτόμενη δικαιοπραξία πλήρως ή μερικώς. Πλήρης κάλυψη έχουμε λ.χ. όταν δηλώνεται, από τον πωλητή Π ότι «πωλεί» το σπίτι του στον φίλο του Α ενώ στην πραγματικότητα του το δωρίζει για αποφυγούν τον φόρο της δωρεάς. Ενώ, μερική κάλυψη έχουμε όταν η καλυπτόμενη δικαιοπραξία είναι ίδια με την εικονική αλλά με διαφορετικά στοιχεία λ.χ. αναγραφή μικρότερου τιμήματος από το πραγματικό.

3.3. Σκοπός και συνέπειες εικονικότητας

Σκοπός της εικονικότητας είναι να δημιουργηθούν από τα συμβαλλόμενα μέρη σε τρίτα πρόσωπα η εντύπωση ότι επήλθε μεταβολή μιας νομικής κατάστασης η οποία προϋπήρχε χωρίς ωστόσο να υπάρχει πρόθεση από τα μέρη να επέλθει στην πραγματικότητα αυτή η μεταβολή.¹²⁶ Τα κίνητρα του καθενός είναι διαφορετικά αλλά κοινός παρανομαστής για μια εικονική δήλωση ή εικονική δικαιοπραξία είναι η παραπλάνηση τρίτων. Για παράδειγμα, ο Π προκειμένου να αποφύγει την κατάσχεση του ακινήτου του από τους

¹²⁴ Μπαλής Γεώργιος, Γενικά Αρχαία Αστικού Δικαίου, Αθήνα, 1961, σελ.124.

¹²⁵ Καράσης Μαριάνος, Εγχειρίδιο Γενικών Αρχών του Αστικού Δικαίου-Δίκαιο της Δικαιοπραξίας, σελ. 126.

¹²⁶ Γεωργιάδης Απόστολος, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, Αθήνα, 2019, σελ. 471.

δανειστές του το «πωλεί» στον φίλο του τον Α και σε μια τέτοια περίπτωση ο Π παραμένει κύριος του ακινήτου (ΑΚ 138). Επίσης, ο Χ και ο φίλος του Ψ δηλώνουν ότι συνάπτουν «πώληση», ενώ στην πραγματικότητα προβαίνουν σε δωρεά, αποφεύγοντας με τον τρόπο αυτό τον υψηλό φόρο της δωρεάς και σε αυτήν την περίπτωση η δωρεά ως καλυπτόμενη δικαιοπραξία είναι έγκυρη, (εφόσον συντρέχουν οι προϋποθέσεις σύναψης της) και η πώληση άκυρη ως εικονική (ΑΚ 138 παρ.2).

Η εικονική δήλωση και η εικονική δικαιοπραξία για τον λόγο ότι δεν γίνεται στα σοβαρά παρά μόνο φαινομενικά ο νόμος την αποδοκιμάζει ως άκυρη (ΑΚ 138) και ως εκ τούτου ποτέ δεν παράγει τα έννομα αποτελέσματα της (ΑΚ 180). Επίσης, ο νόμος δέχεται ως έγκυρη την δικαιοπραξία που καλύπτεται από την εικονική και απορρίπτει ως άκυρη την εικονική δικαιοπραξία (ΑΚ 138 παρ.2). Τέλος, ο νόμος για την εξισορρόπηση των συμφερόντων που μπορούν να προκύψουν ύστερα από μια εικονική δικαιοπραξία που καλύπτει μια άλλη-καθόλα-έγκυρη δικαιοπραξία, προστατεύει τον καλόπιστο τρίτο (139 ΑΚ)

Ζητήματα εικονικότητας υπάρχουν και σε άλλες δικαιοταξίες. Χαρακτηριστικά, το δικαστήριο μπορεί να κηρύξει μια πράξη μια άκυρη δικαιοπραξία ως έγκυρη εφόσον πληρούται οι απαιτήσεις μια άλλης δικαιοπραξίας.¹²⁷ Επίσης, τα δικαστήρια εξετάζουν την πρόθεση των συμβαλλομένων μερών διότι οποιαδήποτε συναλλαγή μπορεί να είναι εικονική αν τα μέρη δεν έχουν σκοπό να δεσμευτούν.¹²⁸ Οι αναφερόμενες περιπτώσεις θυμίζουν έντονα την διάταξη 138 παρ. 2 του Ελληνικού μας Αστικού Κώδικα.

3.4. Ειδική περίπτωση εικονικότητας: Πώληση με εικονικό τίμημα

Στη χώρα μας πάγια πρακτική στις συναλλαγές των ακινήτων για την αποφυγή πληρωμής του συνόλου του φόρου μεταβίβασης (Ν. 1587/1950) είναι η αναγραφή στο συμβολαιογραφικό έγγραφο μικρότερου τιμήματος από το συμφωνηθέν τίμημα. Το πρόβλημα σε αυτή την περίπτωση είναι ότι η πώληση με το εικονικό (μικρότερο) τίμημα που αναγράφεται στο συμβολαιογραφικό έγγραφο είναι άκυρο ως εικονικό (ΑΚ 138 παρ.1). Επίσης άκυρη είναι και η πώληση με το συμφωνηθέν (μεγαλύτερο) τίμημα γιατί δεν τηρήθηκε ο τύπος του συμβολαιογραφικού εγγράφου όπως επιτάσσει το άρθρο ΑΚ 369 και ΑΚ 1033. Επομένως, εξαιτίας αυτών μια σύμβαση για την μεταβίβαση ενός ακινήτου είναι άκυρη αυτοδικαίως και δεν παράγει ποτέ τα έννομα αποτελέσματα της.

Για τον λόγο αυτό έχει επικρατήσει η άποψη τόσο στη νομολογία όσο και στην θεωρία ότι η πώληση με το εικονικό (μικρότερο) τίμημα είναι καθόλα έγκυρη και παράγει τα

¹²⁷ Βλ. Formation of Contract, Enforceability, and Pre-Contractual Liability in Thailand, <https://academic.oup.com/book/26793/chapter/195754330>.

¹²⁸ Βλ. The Supreme Court named features of fictitious agreement, <http://tuipravo.info/en/publications-en/legal-news/item/2623-the-supreme-court-named-features-of-fictitious-agreement.html>, όπου σημειώνεται η υπ' αριθμόν 903/439/18 απόφαση του ανωτάτου δικαστηρίου της Ουκρανίας, όπου τα συμβαλλόμενα μέρη απέκρυσαν τις πραγματικές τους προθέσεις, για μεταβίβαση κυριότητας ακινήτου προς αποφυγή αναγκαστικής εκτέλεσης.

έννομα αποτελέσματα της.¹²⁹ Είναι όμως άκυρη για τα το υπόλοιπο ποσό που δεν αναγράφεται στο συμβολαιογραφικό έγγραφο.¹³⁰ Το εκτός συμβολαίου μεγαλύτερο τίμημα, αν δεν έχει καταβληθεί, δεν μπορεί να απαιτηθεί από τον πωλητή ούτε με τις διατάξεις για τον αδικαιολόγητο πλουτισμό, αφού ο αγοραστής απέκτησε το πωληθέν ακίνητο για νόμιμη αιτία με βάση το αναγραφόμενο στο συμβόλαιο και συνεπώς έγκυρα συμφωνημένο μικρότερο τίμημα, οπότε αντίστοιχα ως προς το εκτός συμβολαίου επιπλέον τίμημα, που δεν κατέβαλε, δεν μπορεί να θεωρηθεί ως ωφελούμενος χωρίς νόμιμη αιτία.¹³¹

Στο σημείο αυτό πρέπει να σημειωθεί ότι η πώληση με εικονικό τίμημα (μικρότερο) του πραγματικού είναι σχετική, ήτοι τα μέρη επιθυμούν την επέλευση των έννομων συνεπειών της καλυπτόμενης δικαιοπραξίας, η οποία ισχύει εφόσον ισχύουν εφόσον συντρέχουν οι όροι για την σύσταση της (ΑΚ 138 παρ 2). Επίσης, στην προκειμένη περίπτωση, η καλύπτουσα εικονική δικαιοπραξία είναι μερική, ήτοι η καλυπτόμενη δικαιοπραξία είναι ίδια με την εικονική αλλά με διαφορετικά στοιχεία όπως λ.χ. η αναγραφή μικρότερου τιμήματος από το πραγματικό. Επομένως, στο σημείο αυτό αξίζει σημειωθεί προς αποφυγή σύγχυσης ότι η συγκεκριμένη γνώμη του ΑΠ, που αναφέραμε παραπάνω δεν ενθαρρύνει οποιαδήποτε παράνομη κατάσταση των συμβαλλομένων και ούτε με την ως άνω γνώμη παραβιάζεται ο νόμος.

3.4.1. Η οικονομική ανάλυση της πώλησης με εικονικό τίμημα

Σε μια αγοραπωλησία ακινήτου έχουμε τον αγοραστή Α και τον πωλητή Π. Ο πρώτος είναι διατεθειμένος να πληρώσει για την αγορά του εν λόγω ακινήτου μέχρι 16 € και ο δεύτερος να δεχτεί ως ελάχιστο ποσό της τάξης των 12 €. Στην προκειμένη περίπτωση γίνεται εύκολα αντιληπτό - δεδομένου ότι γνωρίζουμε τις υποκειμενικές εκτιμήσεις των μερών - ότι τα μέρη θα καταλήξουν σε επωφελή για τα συμφέροντα τους συμφωνία. Ειδικότερα, αν τα μέρη συμφωνήσουν στην τιμή λ.χ. των 13,50 €, τότε, πλεόνασμα του Α θα είναι 2,50 € (πλεόνασμα καταναλωτή) και το πλεόνασμα του Π θα είναι 1,50 € (πλεόνασμα πωλητή).¹³²

Ωστόσο, ύστερα από σχετική έρευνα για την εφαρμογή της συμφωνίας ο Α και ο Π διαπιστώνουν ότι ο φόρος είναι υψηλός λ.χ. 30% επί της συμφωνηθείσας τιμής. Επομένως, στην περίπτωση μας ο φόρος για την μεταβίβαση ακινήτου από τον Α στον Π είναι 4,05 €. Συνεπώς, ο αγοραστής Α για την ολοκλήρωση της συμφωνίας πρέπει να

¹²⁹ Βλ. Παπαστερίου/Κλαβανίδου, ό.π., σελ. 353, Καραύσης Μαριάνος, ό.π., σελ. 129.

¹³⁰ Βλ. και το Αρθρ. 13§3 του ν. 1587/1950, κατά το οποίο: “Το αντέγγραφο εν ου προκύπτει ότι συνεφωνήθη ή κατεβλήθη τίμημα μεγαλύτερον του αναγραφέντος εν τω συμβολαίω και εν τη δηλώσει του φόρου του παρόντος νόμου, είναι άκυρον και δεν δύναται να προσαχθεί και να ληφθή υπ’ όψει υπό του Δικαστηρίου και υπ’ οιασδήποτε ετέρας Αρχής”. Με τη διάταξη, δηλαδή, αυτή ρητά περιορίσθηκε η ακυρότητα της πώλησης ακινήτου μόνο στην άτυπη συμφωνία για καταβολή τιμήματος μεγαλύτερου από το αναγραφόμενο στο συμβόλαιο, χωρίς κατά τα λοιπά να επηρεάζεται το κύρος της πώλησης υπό το αναγραφόμενο στο συμβόλαιο εικονικό τίμημα (ΑΠ 543/1996).

¹³¹ ΑΠ 661/2028, ΟΛΑΠ 560/1974, ΑΠ 1126/2022, 1566/2001, ΑΠ 543/1996.

¹³² Η τελική τιμή θα εξαρτηθεί από την διαπραγμάτευση των μερών. Επίσης, από την διαπραγμάτευση των μερών θα εξαρτηθεί και το πλεόνασμα που θα αποκτήσουν τα συμβαλλόμενα μέρη.

καταβάλει συνολικά 17,55 € (13,50+4,05). Σε μια τέτοια περίπτωση ο Α λόγω του φόρου που θα κληθεί να πληρώσει, θα υπερκεράσει και το πλεόνασμα που θα κέρδιζε από την συναλλαγή του με τον Β. Επομένως, ο Α δεν θα προβεί στην κατάρτιση της σύμβασης γιατί το συναλλακτικό κόστος της συμφωνίας ξεπερνά την υποκειμενική αξία που έχει ο ίδιος για την κατάρτιση της. Εν κατακλείδι, η εν λόγω περίπτωση εξαιτίας του υψηλού συναλλακτικού κόστους είναι μια αποτυχία της αγοράς (market failure), ήτοι η αγορά δεν οδηγεί στην άριστη κατανομή των πόρων και ως εκ τούτου αποτυγχάνει.

Το ως άνω παράδειγμα μας αποκαλύπτει την θετική εκδοχή του θεωρήματος του Coase. Ειδικότερα, όπως έχει σημειώσει ο Coase, κάθε συναλλαγή συνεπάγεται και ένα σοβαρό κόστος (χρηματικό ή μη) το οποίο αν είναι υψηλό μπορεί να αποτρέψει την συμφωνία. Με άλλα λόγια, αν τα συναλλακτικά κόστη για την σύναψη και την εκτέλεση μιας σύμβασης είναι υψηλότερο από το πλεόνασμα που θα αποκομίσουν τα μέρη από αυτή, τότε το υψηλό κόστος την καθιστά αδύνατη. Επομένως, εξαιτίας των συναλλακτικών εξόδων η αγορά δεν μπορεί να πετύχει αποτελεσματική κατανομή των πόρων και ως εκ τούτου γίνεται λόγος για αποτυχία της αγοράς (market failure).

Στη χώρα μας, εξαιτίας του υψηλού συναλλακτικού κόστους ιδίως της φορολογίας, πάγια πρακτική στις συναλλαγές ακινήτων είναι οι πωλήσεις ακινήτων να πραγματοποιούνται με τίμημα εικονικό (μικρότερο) του πραγματικού τιμήματος. Οι συναλλασσόμενοι ως άτομα που δουν ορθολογικά για την μεγιστοποίηση της ωφέλειας τους, κάνοντας χρήση της εικονικότητας (ΑΚ 138-139) πετυχαίνουν μείωση των συναλλακτικών εξόδων τους καθώς και ενδεχομένως πλεόνασμα για τους ίδιους από την εκτέλεση της σύμβασης.

Σύμφωνα με όσα εκτέθηκαν παραπάνω, στο σημείο αυτό θα επιχειρηθεί μια προσέγγιση της εικονικότητας υπό το φως της Οικονομικής Ανάλυσης του Δικαίου το οποίο θα μπορούσε στο αναφερόμενο παράδειγμα να βοηθήσει τα μέρη να προβούν στην σύναψη της συμφωνίας που επιθυμούν ή ακόμη, να πετύχουν και πλεόνασμα.

Έχει λεχθεί ότι στη χώρα μας πάγια πρακτική στις συναλλαγές των ακινήτων είναι η αναγραφή στο συμβολαιογραφικό έγγραφο μικρότερο τίμημα από το πραγματικό για την αποφυγή της φορολογίας. Μετά την αναγραφή του μικρότερου (εικονικού) τιμήματος ο φόρος θα υπολογιστεί επί τη βάση του αναγραφόμενου τιμήματος, το οποίο όμως, είναι εικονικό (ΑΚ 138 παρ.2). Η εικονικότητα σε αυτή την περίπτωση είναι σχετική, ήτοι η εικονική δικαιοπραξία καλύπτει άλλη δικαιοπραξία. Η κάλυψη της υποκαλυπτόμενης δικαιοπραξίας είναι μερική γιατί η καλυπτόμενη δικαιοπραξία είναι ίδια με την εικονική αλλά εμφανίζεται με διαφορετικά στοιχεία, ήτοι τίμημα μικρότερο του πραγματικού.

Επιστρέφοντας στο προηγούμενο παράδειγμα μας, όπου ο Α και ο Β προκειμένου να αποφύγουν τον υψηλό φόρο συμφωνούν να γραφτεί στο συμβολαιογραφικό έγγραφο μικρότερο τίμημα από το πραγματικό. Ειδικότερα, συμφωνούν να γραφτεί ότι το ακίνητο συμφωνήθηκε να πωληθεί στην τιμή των 7 €¹³³ ενώ το πραγματικό συμφωνηθέν τίμημα

---

¹³³ Για τις μεταβιβάσεις ακινήτων ισχύει ο Ν. 1587/1950, ο οποίος για την αποφυγή της φοροδιαφυγής ορίζει ότι ο φόρος θα υπολογιστεί με το μεγαλύτερο ποσό που αναγράφεται στο συμβολαιογραφικό έγγραφο.

είναι 13,50 €. Με τη συμφωνία αυτή ο φόρος μεταβίβασης ανέρχεται στο ποσό των 2,10 € (7*30%). Συγκεκριμένα ο Α, όπως συνηθίζεται και στις συναλλαγές αυτές, θα δώσει στον Β το ποσό που δεν αναγράφεται στο συμβόλαιο, ήτοι 6,50€ και στη συνέχεια το ποσό που αναγράφεται στο συμβόλαιο, ήτοι 7 € και τέλος θα πληρώσει τον φόρο που ανέρχεται στο ποσό των 2,10 € και ως εκ τούτου ο Α θα πληρώσει-τελικώς- συνολικά 15,60 € (7+2,10+6,50) αντί για 17,50 € που διαπιστώσαμε στην προηγούμενη ενότητα. Καταληκτικά, γίνεται εύλογα αντιληπτό ότι η πώληση με το εικονικό (μικρότερο) τίμημα στο συμβόλαιο πέτυχε μείωση του συναλλακτικού κόστους και ως εκ τούτου τα μέρη μπόρεσαν να καταλήξουν σε μια επωφελή συμφωνία. Με την χρήση της εικονικότητας το δικαίωμα καταλήγει στον Α και θα έχει πλεόνασμα της τάξης των 0,40 € και ο Β 1,50 €.

Το ουσιώδες νόημα της αναφερόμενης πρακτικής από άποψη οικονομικής ανάλυσης είναι ότι η χρήση του εικονικού τιμήματος πέτυχε την μετακίνηση του πόρου (εν προκειμένω το δικαίωμα κυριότητας από τον Β στον Α) στο μέρος που το αξιολογούσε περισσότερο, ήτοι στον Α. Επομένως, μια τέτοια συναλλαγή είναι αποτελεσματική καθότι πετυχαίνει την μετακίνηση του πόρου με διάυλο τον νόμο (ΑΚ 138 παρ. 2 περί εικονικότητας) προκειμένου να επιτευχθεί μετακίνηση στο μέρος που την αξιολογεί περισσότερο. Επίσης, με τον τρόπο αυτό διορθώνεται η αποτυχία της αγοράς (market failure) που επέρχεται λόγω του ψηλού συναλλακτικού κόστους, η οποία εμποδίζει την αποτελεσματική κατανομή των πόρων.

3.4.2. Η μίμηση της αγοράς από τα δικαστήρια

Στην πραγματικότητα, τα όσα εκτέθηκαν παραπάνω έχουν ένα πρόβλημα και μάλιστα σοβαρό. Έχει λεχθεί ότι η εικονικότητα αποδοκιμάζεται το δίκαιο. Υπενθυμίζουμε ότι σύμφωνα με το άρθρο ΑΚ 138 παρ. 1 η εικονικότητα απαγορεύεται. Ειδικότερα, η πώληση με το μικρότερο (εικονικό) τίμημα είναι άκυρη ως εικονική λόγω ΑΚ 138 παρ. 1. Επίσης, άκυρη είναι και η πώληση με το συμφωνηθέν (πραγματικό) τίμημα γιατί δεν τηρήθηκε ο συμβολαιογραφικός τύπος, όπως επιτάσσει το άρθρο ΑΚ 1033 για την μεταβίβαση ακινήτων. Επομένως οι ακυρότητες αυτές, εξαιτίας του αιτιώδους χαρακτήρα της σύμβασης για την μεταβίβαση κυριότητας ακινήτου σύμφωνα με το άρθρο ΑΚ 1033, δεν παράγουν τα αποτελέσματα τους και ως εκ τούτου δεν υφίσταται η μεταβίβαση ακινήτου.¹³⁴

Ωστόσο, έχει λεχθεί ότι στη χώρα μας πάγια πρακτική στις συναλλαγές των ακινήτων είναι η εικονική αναγραφή στο συμβολαιογραφικό έγγραφο τίμημα μικρότερο του πραγματικού για την αποφυγή της φορολογίας. Συνεπώς, η ακύρωση της πώλησης σύμφωνα με όσα αναφέραμε παραπάνω, θα προκαλούσε χάος στις συναλλαγές των ακινήτων και τεράστια κοινωνική αναταραχή. Ακόμα, δεν πρέπει να λησμονούμε ότι

Στην πράξη, δεδομένου ότι στο συμβολαιογραφικό έγγραφο απαιτείται η αναγραφή της αντικειμενικής αξίας του ακινήτου, τα συμβαλλόμενα μέρη αναγράφουν ως εικονικό τίμημα ίσο με την αντικειμενική αξία προκειμένου να φορολογηθούν για εκείνο το ποσό. Ως εκ τούτου η αναγραφή τιμήματος μικρότερη της αντικειμενικής αξίας δεν έχει κάποιο αποτέλεσμα αφού θα φορολογηθούν με βάση το μεγαλύτερο ποσό. Καταληκτικά, στο παράδειγμα που παρατίθεται, η αναγραφή του μικρότερου τιμήματος είναι ίση με την αντικειμενική αξία του ακινήτου, ήτοι 7 ευρώ η τελευταία.

¹³⁴ Παπαστερίου/Κλαβανίδου, ό.π., σελ. 353.

στην πραγματικότητα, εξαιρετικά σπάνιες είναι οι περιπτώσεις αγοραπωλησίας ακινήτων που να μην έχουν πραγματοποιηθεί με τον νόμιμο τρόπο, ήτοι να έχει γίνει η αναγραφή ολόκληρου και πραγματικού τιμήματος στο συμβολαιογραφικό έγγραφο.

Προκειμένου, λοιπόν, να μην δημιουργηθεί χάος στις συναλλαγές στην αγορά ακινήτων και κοινωνική αναταραχή, ο Άρειος Πάγος ως το ανώτατο κυρωτικό δικαστήριο της χώρας, με την υπ' αριθμόν απόφαση του -καθώς και με μια σειρά άλλων αποφάσεων του- αλλά εδώ αναφέρουμε ενδεικτικά την ΑΠ 1354/2000¹³⁵ εξέφρασε την άποψη ότι «Στον τύπο του συμβολαιογραφικού εγγράφου υπόκειται όχι μόνο η εμπράγματη σύμβαση μεταβίβασης ακινήτου, αλλά και η ενοχική της πώλησεως του ως προς όλα τα ουσιώδη στοιχεία της, δηλαδή το πράγμα και το τίμημα. Η μη τήρηση όμως του τύπου αυτού ως προς μέρος του τιμήματος, όπως στην περίπτωση κατά την οποία κατά την οποία το τελευταίο συμφωνήθηκε μεγαλύτερο από αυτό που αναγράφεται στο συμβόλαιο, δεν συνεπάγεται ακυρότητα της όλης συμβάσεως...». Για το τίμημα εκτός του συμβολαίου ο αν δεν έχει καταβληθεί ο ΑΠ με την 1616/1999¹³⁶ «...στην περίπτωση της μη αναγραφής στο συμβόλαιο του πραγματικού τιμήματος η ακυρότητα είναι μερική και αφορά μόνο τη συμφωνία για το μη αναγραφόμενο τίμημα. Αν, δηλαδή, αυτό δεν έχει καταβληθεί, δεν μπορεί να απαιτηθεί από τον πωλητή ούτε με τις διατάξεις του αδικαιολογήτου πλουτισμού...». Στην περίπτωση που το τίμημα εκτός του συμβολαίου έχει καταβληθεί ο ΑΠ με την ΟΛΑΠ 560/1974¹³⁷ αποφάνθηκε ότι μπορεί να αναζητηθεί από τον αγοραστή σύμφωνα με τις διατάξεις περί αδικαιολογήτου πλουτισμού, ήτοι ΑΚ 904 επ. αλλά μόνο κατά το μέρος που υπερβαίνει την αγοραία αξία του ακινήτου που πωλείται.

3.5. Καταληκτικά συμπεράσματα

Σύμφωνα με τα παραπάνω, ο Άρειος Πάγος προκειμένου να μην προκληθεί χάος στην αγορά ακινήτων και τεράστια κοινωνική αναταραχή, με τις αναφερόμενες δικαστικές αποφάσεις του, παγίωσε μια συγκεκριμένη γνώμη προκειμένου να διασωθούν όλες οι μεταβιβάσεις που έγιναν με εκείνον τον τρόπο. Στην προσπάθεια του, λοιπόν, ο ΑΠ να «σώσει» την αγορά ακινήτων, όπως διαφαίνεται από τις αναφερόμενες δικαστικές αποφάσεις, μιμήθηκε την αγορά. Ειδικότερα, ο ΑΠ προβαίνοντας με τις κατάλληλες ερμηνευτικές προσεγγίσεις (μερική ακυρότητα, ήτοι η καλυπτόμενη σύμβαση είναι έγκυρη για το τίμημα που αναγράφεται στο συμβολαιογραφικό έγγραφο αν και κανονικά θα έπρεπε να ακυρωθεί λόγω εικονικότητας) «μιμήθηκε» το αποτέλεσμα της αγοράς. Με άλλα λόγια, ο ΑΠ αναγνώρισε τους πόρους (εν προκειμένω τα δικαιώματα κυριότητας) στα μέρη που θα κατέληγαν αν δεν υπήρχε το συναλλακτικό κόστος, ήτοι αν δεν υπήρχε η φορολογία για τις μεταβιβάσεις, η οποία όπως διαπιστώσαμε με τα αναφερόμενα παραδείγματα, εμπόδιζαν τα μέρη να διαπραγματευτούν και να καταλήξουν σε μια συμφωνία. Καταληκτικά, ο ΑΠ, αν και χωρίς να το γνωρίζει «μιμήθηκε» την αγορά, αποδεικνύοντας ότι η αγορά είναι ισχυρότερη από το δίκαιο, επιβεβαιώνοντας την κανονιστική εκδοχή του θεωρήματος του Coase περί προσπάθειας μείωσης του κόστους

¹³⁵ ΕλλΔνη, 43 (2002), σελ. 450.

¹³⁶ ΕλλΔνη, 41 (2000), σελ. 436.

¹³⁷ ΝοΒ, 23 (1975), σελ. 147.

των συναλλαγών καθώς και την άποψη του Richard Posner ότι τα δικαστήρια σε μια τέτοια προσπάθεια θα πρέπει να «μιμηθούν» την αγορά όσο αυτό είναι δυνατόν.

Βιβλιογραφία-Αρθρογραφία

Ελληνική

- Γέμτος Πέτρος, Δίκαιο και Οικονομία-Μεθοδολογικά και οικονομικά θεμέλια, Τόμος Α', Εκδόσεις ANT. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2003.
- Γέμτος Πέτρος, Δίκαιο και Οικονομία-Οικονομική ανάλυση βασικών θεσμών του ιδιωτικού δικαίου, Τόμος Β', Εκδόσεις ANT. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2001
- Γεωργακόπουλος Νίκος, Η οικονομική ανάλυση του Πτωχευτικού Δικαίου, Εκδόσεις ANT. Ν. Σάκκουλα, 2001
- Γεωργιάδης Απόστολος, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, Εκδόσεις ANT Ν. Σάκκουλα, Αθήνα, 2019
- Δεληγιάννης, Εισηγήσεις Αστικού Δικαίου, Α' τεύχος, Θεσσαλονίκη-Αθήνα, 1976
- Δημαράς Νικόλαος, Τα πνευματικά θεμέλια του δικαίου και τα διάφορα επιστημονικά ρεύματα, τεύχος Δ', Digesta 2006
- Ιωάννου Μαρία, Η αδικοπρακτική ευθύνη για περιβαλλοντική ζημία-Μια περίπτωση οικονομικής ανάλυσης του δικαίου, διδακτορική διατριβή, Αθήνα, 2017
- Καραμπατζός Αντώνης, Ιδιωτική Αυτονομία και Προστασία Καταναλωτή- Μια συμβολή στην συμπεριφορική οικονομική ανάλυση του δικαίου, Π.Ν. Σάκκουλα, Αθήνα, 2016
- Καράσης Μαριάνος, Εγχειρίδιο Γενικών Αρχών Αστικού Δικαίου, Το δίκαιο της δικαιοπραξίας
- Κορνηλάκης Άγγελος, Η αθέτηση της αμφοτεροβαρούς σύμβασης- Δικαιοσυγκριτική, οικονομική και δικαιοπολιτική προσέγγιση, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2009.
- Μπαλής Γεώργιος, Γενικά Αρχαία Αστικού Δικαίου, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα, 1961
- Ορφανού Αναστασία, Η κοινωνική ασφάλιση μέσα από το πρίσμα της Οικονομικής Ανάλυσης του Δικαίου: Μια συγκριτική διεπιστημονική μελέτη στις χώρες του Ευρωπαϊκού Νότου, διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη, 2020, Εθνικό Αρχείο Διδακτορικών Διατριβών , <https://freader.ekt.gr/eadd/index.php?doc=49001&lang=el>
- Παπαστερίου, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2009
- Παπαστερίου/Κλαβανίδου, Το δίκαιο της δικαιοπραξίας, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2008

- Σημαντήρας, Γενικά αρχαία αστικού δικαίου, Ημίτομος Α', Έκδοσις Δευτέρα, Εκδοτικός οίκος Αφοί Π. Σάκκουλα, Αθήναι-Θεσσαλονίκη, 1977
- Σούβλας Παύλος, *Justi atque injusti scientia*-Μια εισαγωγή στην επιστήμη του δικαίου, Αθήνα, 2015
- Τσαούση Ασπασία, Διδακτικές σημειώσεις του μαθήματος Δίκαιο και Οικονομία, Θεσσαλονίκη χειμερινό εξάμηνο, 2020-2021
- Τσαούση Ασπασία, Θεσμοί δίκαιο και κοινωνία: κρίσιμες διατομές υπό το φως μιας βιωματικής θεώρησης, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2018
- Τσαούση Ασπασία, Δίκαιο και Συνεργατικότητα, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2013.
- Περιοδικό Ελληνική Δικαιοσύνη
- Περιοδικό Νομικό Βήμα, εκδόσεις Δικηγορικού Συλλόγου Αθηνών
- Χατζής Αριστείδης, Το θεώρημα του Coase και η Οικονομική Ανάλυση του Δικαίου
- Χατζής Αριστείδης, Δίκαιο & Οικονομικά, διδακτικές σημειώσεις

Ξενόγλωσση

- Coase Ronald, The problem of social cost, The journal of law economics Vol 3, 1960.
- Cooter, Robert Jr. & Ulen, Thomas, Law and Economics, Pearson New International Edition, 2013, (6η έκδοση).
- Gregory Mankiw & Mark P. Taylor, Οικονομική, 5η έκδοση, Εκδόσεις Τζιόλα, 2021
- Guido Calabresi, «Some thought on risk distribution and the law of torts», 70 Yale Law Journal 499 (1961).
- Karl Engisch, Εισαγωγή στη νομική σκέψη, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, 1999
- Michael Parkin, Melanie Powell, Kent Matthews, Αρχές Οικονομικής, Εκδόσεις Κριτική, 2013
- Richard Posner, The economic analysis of law, 2012
- Richard Posner, Οικονομική ανάλυση του δικαίου ένα απαραίτητο εργαλείο για τη νομική θεωρία και πράξη, Αρμενόπουλος, 2003
- Schäfer Hans-Bernd and Otto Claus, The economic analysis of civil law, 2004, σελ.5.
- The origins of law and economics, essays by the founding fathers, edited by Francesco Parisi and Charles K. Rowley, publish Edward Elgar
- Tsaoussi Aspasia, Bounded Rationality, Encyclopedia of Law and Economics, 2014.

